

Издаје

Милешевски културни клуб
"СВЕТИ САВА"
ПРИЈЕПОЉЕ

e-mail: zomalesic@ptt.yu
www.savindan.org.yu
тел: 033/713-280

Издаје сваког Савиндана

Председник главног одбора клуба
Зоран Малешаић

РЕДАКЦИЈА:
Милева Малешаић,
главна и одговорна уредница,
Милован Митровић,
Љубомир Шуљагић
Мирјана Тешевић, Зоран Лаповић

ФОТОГРАФИЈЕ:
Раде Прелић, Зоран Малешаић, Зоран
Павловић

ИЛУСТРАЦИЈЕ:
Милутин Дедић

ЛИКОВНО РЕШЕЊЕ ЗАГЛАВЉА:
Веселин Нишавић

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК:
Валентин Булатовић

ШТАМПА:
ГРАФОПАК, Аранђеловац
Ул. Војводе Петра Бојовића б.б.
тел: 034/725-684, факс: 034/720-477

Жиро рачун клуба 180-0205170101500-78

У ОВОМ БРОЈУ

Актуелно

Петар Влаховић Популациона обележја
српског савременог становништва
Марко Младеновић Зашто Срби нестају?
Славољуб Васојевић Пропаст српске породице
Салих Селимовић Депопулација Сјеничко-пештерске
висоравни
Слађана Мајдак Трговиште без трговаца, села без сељака
Милева Малешаић Нада за Рашку област

Велидраг Никчевић Као и остали Срби
Давор Халто О страшном греху национализма
Вујица Бојовић Шта би нам Доситеј говорио
Драган Коковић Псовка као стил живота

Истраживања

Драгица Премовић Печат кнеза Стојимира
Драгица Милосављевић Добрунски град истине и тајне

Саво Дерикожић Манастир Ораховица Страдање и обнова
Зоран Малешаић Црква у Дренови
Живојин Андрејић Архиепископ Арсеније Сремац
Бошко Копуновић Векови скривени у имену
Јасна Јанићијевић Друштво СВЕТИ САВА некад и сад
Ратомир Цвијетић Свештенички синови

Људи и догађаји

Зоран Лаповић Добар човек Векослав Матијевић
Милутин Дедић Михољдан у Бачкој
Добрило Аранитовић Креј пута сретена Марија
Салих Селимовић Илиндан и аламун на Пештер
Миле Вуковић Поклоничка путовања

УМЕТНОСТ КАО ОСТВАРЕЊЕ ЛИЧНОСТИ

Прилог разумевању историјског контекста живота и рада патријарха Павла
поводом његовог деведесетдругог рођендана

Његова Светост патријарх Павле представља једну од најзначајнијих личности савремене српске историје. Његов огромни ауторитет, који није последица места или функције на којој се налази нити било ког другог спољнег фактора већ само његове личности и њеног постигнућа, сведочи о томе. О томе сведочи и перцепција његове личности у домаћој јавности, као и у читавој Православној Цркви. О томе сведоче и други људи, представници различитих верских заједница и јавних личности који су имали контакта са њим. Све поменуто упућује на то да није потребно нарочито доказивати горе изнету тезу о његовом значају за време и простор у коме живи и ради.

Али претензије овог чланка су веће. Претензије су да се личност и деловање патријарха Павла осветли светлом његовог значаја у много ширем контексту – у контексту савремене историје, и то не само националне или конфесионалне, већ универзалне. Претензије су такође да се то учини без непотребног и некритичког апотеозирања, стварања култа личности или човекопоклонства. То би било у потпуној супротности са самом патријарховом личношћу и целокупним његовим животом. Да би се остварио горе наведени циљ овде ће бити речи о активностима Његове Светости које га, у кључу разумевања аутора овог текста, чине фигуром од изузетног значаја за савремену уметност а тиме и културу шире схваћено. На који начин?

Време у коме монах, епископ и патријарх Павле живи и ради је немирно и тешко. Крај Другог светског рата не доноси мир највећем делу Цркве у Југославији. Период комунистичке владавине обухвата и период Павловог службовања на Косову и Метохији у чину епископа Рашко-призренског. Период распада СФРЈ и рата на њеној територији затиче Павла на патријаршијском престолу, на челу Пећке патријаршије или, како се мање тачно и прецизно али зато популарно зове, Српске православне Цркве. Ратови и кризе се смењују, као и власти у Србији. Дубока криза нас-

тала под свирепим режимом Слободана Милошевића као да се све више продубљује. Та криза има за последицу урушавање српског друштва, система вредности, институција, стандарда, пристojности, па и здравог разума. И поред тога што године после пада горе поменутог режима доносе побољшања, утисак расутости друштва и потпуног одсуства сваке наде, поверења, поштења и сл., као да се појачава. Друштво је хипер-криминализовано, затровано параноидним националистичко нацистичким светоназорима, хипер-корупцијом, пинк-културом, турбо-фолком на естради, у политици, економији, па и у Црквеним структурама... Одсуство укуса је енормно; лепо васпитање и цивилизовано опхођење је заборављено и презрено; неписменост, примитивизам и глупост су норма... Вера и Црква се настоје злоупотребити и злоупотребљавају се у идеолошке и политичке сврхе, а православље се већ често схвата као мало накићенији израз за националну политику и идеологију рода, крви, земље... и свега другог, само ако се то може искористити тј. злоупотребити. У таквом амбијенту у коме се, истина, могу наћи и малобројне позитивне ствари, живи и службује патријарх Павле.

Шта он чини? Патријарх гради један живот по Еванђељу, како гласи назив једне његове књиге. Бесмислу времена и друштва он супротставља смисао вере. Грабежљивости и криминалу он супротставља смиреност и поштење. Насиљу и мржњи – љубав, лажима – Истину, раскалашности – скромност. Све то патријарх чини не речима него својим животом, најчешће далеко од очију света. Протеравши гордост из свог срца, патријарх га је населио љубављу која све прихвата, свему се радује, за коју све живи. Одрекавши се света, патријарх живи за свет. Скроман је али и захтеван – најпре према себи. Иако помаже – сиромашнима, болеснима, прогнанима – ипак је његово највеће дело управо његова личност и њен живот. У томе се састоји сва оригиналност и виталност Његове Светости. Он не глуми, не носи маске, не говори речи које није проживео, не

воли публицитет, искрено схвата своје епископско и патријаршијско призивање као онога ко треба да је последњи и да свима служи. Животом по Еванђељу, али не декларативно него истински, он постаје савременији у својим схватањима и делању од околине у којој живи, како оне црквене тако и друштвене. Не губи непосредност, али ни достојанство свог позива. А патријарх зна да тај позив није пре свега позив свештеника већ позив да се буде човек и хришћанин. Патријарх никад не заборавља да је само једноставан монах. Ту је његова величина. Сјај епископске одежде, част патријарха, политички значај, јавни углед, финансије којима црква све више овладава, скупа кола и велелепна здања његове браће епископа, све то и више од тога не дотиче и не узнемирава срце овог монаха. Он је умро за себе, тако да се и на њему остварују речи његовог имењака апостола: "не живим више ја него Христос живи у мени". У томе је његова светост.

Тиме живот његове личности постаје слободан. Он престаје да робује обреду, церемонији, званичности, политици, материјалном. Тако постаје могуће да самога патријарха, првог међу епископима, Његову Светост..., сусретнете на улици или у градском превозу стојећи или седећи са обичним људима. Тако постаје могуће

да патријарху приђете, узмете благослов, поразговарате... Јер он нема обезбеђење (какав је то пастир Цркве коме је то међу његовом паством потребно!), често ни пратњу. Он је у стању да никада никог не осуђује, да без речи прима увреду, да чини све за добро појединца, заједнице, друштва. Тако постаје могуће да чини све оно што је нормално и природно и једноставно, а што је све тако ретко, далеко, извештачено и непостојеће у времену и свету у коме живи.

Патријархов дан почиње литургијом коју је свакога дана, од раног јутра служио док је год за то имао снаге. Он и народ који дође. Литургије које патријарх и народ око њега служе, не одвијају се по инерцији, шематски. Оне су слободне, живе, свако је у њима живи део Цркве. "Амин" сваког члана цркве постаје неопходни услов постојања и спасења читавог света. И управо за сав тај свет, за све нације, расе, културе, узрасте, за све меридијане и паралеле, за све људе, животиње и биљке, за земљу, воду и ваздух, за сваку твар и сваку честицу свемира, за све то приноси патријарх Павле жртву, за све то узноси молитве и молбе Богу свакога дана. А са њиме и цела Црква. А после службе разговара, саветује, тумачи, шали се... Не разуме злобу, завист, мржњу. Али добро разуме свет око себе.

На њему је увек једноставна монашка риза. Иде пешке, или градским превозом. Када путује даље или услед болести користи и службени аутомобил. Живот овога човека представља својеврсно чудо у свету, времену и на месту на коме се одвија. А то чудо је остварено слободним и креативним деловањем и животом патријарха. Свакоме ко је имао прилике да уживо сретне патријарха Павла, да са њим разговара или служи литургију, што је била привилегија и аутора овог чланка, јасна је природност и животност тог живота. Девијацијама савременог друштва, како српског тако и глобалног, он је супротставио истину Еванђеља коју је јављао не функцијом или проповедничким фразама, или речима или делима, већ својим животом. Оно што је добро у савременом друштву он је благосиљао, разумевао, без обзира колико то било ново и модерно. Поздрављао је истраживања, стваралаштво, нове технологије... И

са својих деведесет година. Све уколико води добру и Истини. Тако је, несвесно, и његов живот постао путоказ ка Истини. Његов живот је постао аутентично уметничко дело које сву своју снагу, оригиналност и слободу дугује Истини. Његов живот постаје подстицај за даље стваралаштво, за даљи уметнички рад на људској личности свакога од нас. Он указује да је највеће наше (уметничко) дело сама наша личност коју треба образовати. Његов живот указује на то да свака личност треба да нађе сопствени пут и да је тај стваралачки пут сваког од нас могућ и у најнеповољнијим условима: "Све може бити против нас,

може бити да много тога не можемо да бирамо, али то да ли ћемо бити људи зависи само од нас". А он је свакако човек чији сам живот више него било који други конкретни рад представља изузетну и једну од најзначајнијих појава савремене историје. Остварење тог живота представља и једно од најзначајнијих уметничких домета, при чему је личност у потпуности кадра да слободно делује и чини човека онаквим какав треба да буде – чини човека јасним огледалом и иконом Бога. То је, краће речено, један "живот по Еванђељу".

др Давор Џалто

УВОДНИК

Другу декаду излагања "Савиндана" карактерише увођење тематских целина и посебних додатака што ће бити и даље опредељење Редакције. У ранијим бројевима сарадници "Савиндана" бавили су се питањима светосавске духовности и модерног српског идентитета; светосавља и културних разлика; самосвести и глобалних интеграција; традиције и неизвесности сеоске културе, а у овом броју у жижи интересовања су демографска кретања у Рашкој области и шире.

Демографски процеси добили су изразит депопулациони карактер. Села се празне и нестају, стопе прираштаја одавно су добиле негативан предзнак, стручњаци, и не само они, одавно звоне на узбуну. Изрази: "бела куга", "старење становништва", "бећарски порез", "дечји динар", однос "пензионер - активни радник"... одавно су изгубили свакодневни смисао и из уџбеника прешли на новинске ступце. Све, на први поглед, личи на оно: "Село ѓори, а баба се чешља"!

Наредним прилозима покушали смо са више страна осветлити целу проблематику. Ређају се зрочи и последице.

Некад сувопарним језиком бројки и процената, некад носталгичном нарацијом, али и логичним расуђивањем од ког се зебе.

Кад су у питању депопулациони процеси у селима, поготову оним у брдско-планинском подручју, они су давно уочени, структурно истражени, а решавања њихових погубних последица стално су одлагана. Кад и постоји спремност да се нека од нагомиланих питања разрешавају, да се селу помогне, често се дође у ситуацију да нема коме да се помогне, јер села више нема, тј. нема више људи у њему.

Срећна је околност да се и у оваквој ситуацији нашло људи који су сами или организовано, кроз разна удружења и фондации, помагали ревитализацију села и, бар, делимично ублажавали погубне последице вишедеценијски лоше вођене политике у селу и према селу. Поменућемо, кад је у питању Рашка област, Фондацију "Миливоје-Мића Мандић" из Београда која већ годинама остварује значајне резултате на поспешивању развоја села, о чему можете читати у овом броју "Савиндана".

Милешевски културни клуб "Свети Сава" се, у складу са својим програмским начелима, континуирано бави питањима села афирмацијом његових амбијенталних и новостворених вредности, а све у складу са новом стратегијом ревитализације села у правцу развоја агроекотуризма.

Редакција

ДЕМОГРАФСКА И ПОПУЛАЦИОНА ОБЕЛЕЖЈА СРПСКОГ САВРЕМЕНОГ СТАНОВНИШТВА

Човечанство је прву милијарду становника досегло тек средином XIX века. На две милијарде број становника је порастао стотинак година касније. До три милијарде се дошло тридесетак година потом. На четири милијарде становништво је у Свету порасло за само 15 година. Почетком XXI века, дакле у наше време, Уједињене нације су саопшtile да на Земљи живи 6 милијарди и 400 милиона и да се за последњу деценију број становника Земље увећао за 784 милиона. Од 1994. до 2004. године број становника се сваке године повећавао у просеку за 1,3 % у неразвијеним земљама. Најбрже се увећавало становништво Африке (за 1,3 % годишње), а број становника Европе се у последњој деценији смањивао за 0,02 % годишње. Према прогнози стручњака Уједињених нација очекује се да 2015. године на Земљи живи 7 милијарди и 200 милиона житеља. У овим оквирима може се скренути пажња на место и улогу Срба у овим процесима.

Бурне друштвене промене до којих је дошло у последње две деценије XX века представљале су изузетно тежак и сложен период у животу становништва Србије. На то указују и неке чињенице о демографском и популационом развоју Србије, не узимајући у обзир овом приликом Косово и Метохију које је после масовног немилосрдног бомбардовања наше земље од стране НАТО алијансе 1999. године стављено под протекторат Уједињених нација.

Наука о становништву у Србији се суочава са многим проблемима. Због тога ће овом приликом бити скренута пажња на последице раслојавања сеоских насеља, занемаривање склапање брачних веза, пад natalитета, последице одласка младих у иностранство и обавезе и

потребе друштвених и државних заједница да овим животним питањима посвете знатно више пажње него што је то до сада рађено.

Деведесете године XX века у Србији припадају раздобљу у коме је дошло до веома високог mortalитета и сходно томе веома лоших демографских и популационих кретања. Статистичари су забележили да је у то време умрало око 100.000 лица годишње и да је смртност посебно била висока међу становништвом старим од 20 до 60 година. Као разлози наводе се погибије у ратним сукобима до којих је дошло у окружењу, затим због пораста убистава и самоубистава, последица обољења од канцера, од кардио васкуларних обољења, „транзиционих шокова“ и другог. Према томе, ово су, уз друге, само неки од веома јаких разлога да се обрати одговарајућа пажња на савремене демографске и популационе процесе у Србији и у минулом и у нашем времену.

Процес раслојавања села отпочео је у другој половини XX века и траје све до данас. Колико се то негативно одражава на демографска и популациона кретања показује најбоље неки с реда узети примери. У Србији је 2004. у односу на 1994. годину, дакле, само после десетак година, било мање око 230.000 становника. Забележено је такође да 2004. године у 1.100 села у Србији није рођено ниједно дете што најбоље показује евентуалну старосну структуру становништва која јасно сведочи, како хроничар с разлогом рече, да у оваквим насељима нема ни ко да рађа нити да ради.

Задружни савез Војводине је недавно објавио да је на војвођанским просторима напуштено преко 20.000 кућа и да се кућа може купити по цени до 2.000 евра, али да се за њих за сада нико не интересује. У

Банату су, на пример, у појединим сеоским насељима, посебно оним дуж границе са Румунијом, празне скоро читаве улице. Слично је стање у Бачкој и фрушкогорским селима.

Схватање да се на селу не може живети од пољопривреде, које је систематски спровођено, отерало је омладину из села у град па чак и оних насеља која се налазе у непосредном градском залеђу. Због тога наша села све више старе и изумиру.

Склапање бракова је један од проблема коме у савременом друштву треба посветити знатно већу пажњу. Млади се у савременим условима тешко одлучују на склапање брачних заједница јер за то не постоје објективни услови. Сматра се да је све ређе ступање у брак последица опште кризе до које је у нашој земљи дошло због успорене трансформације друштва, велике незапослености, спорог решавања стамбених проблема, присиљености потенцијалних супружника на заједнички живот са родитељима због нерешених економских и стамбених проблема. Из напред поменутих разлога у брак се ступа у зрелијим годинама или се све чешће склапају ванбрачне заједнице које нису најсрећније решење животни важних проблема. Услед тога брачне заједнице, без обзира како су склопљене, се све више растављају. Због тога је удео разведених бракова у знатном порасту, нарочито у већим градским срединама.

Од деведесетих година XX века повећао се број деце рођене ван брака. На пример, 1991. износио је око 13,5% а 2001. порастао је на 20,2%. Није познато са ким и како живе ова деца. Углавном, ова ванбрачна деца, уколико их негде не оставе и напусте, живе са мајкама које су младе и, по прави-

лу, материјално необезбеђене, па се силом прилика ослањају на своје родитеље, што представља значajan друштвени проблем.

Наталитет у Србији је већ дуже време веома озбиљно питање. У међуописном периоду, између 1991. и 2002. године, број житеља се смањило за око 51.000 лица. На овај проблем опомиње и податак да је, на пример, 1977. у Србији забележен најмањи број живорођене деце који је износио само 122 хиљаде. Овај негативан процес је, нажалост, настављен и после тога. Током 2005. рођено је 72.180 беба а то у односу на 2004. годину представља пад за око 6.000 живорођене деце. Разлика између живорођене деце и умрлих у 2005. години износила је 34.591 лице. Због тога је стопа природног прираштаја углавном негативна. У централној Србији она износи минус 4,6 а у Војводини чак минус 5,5.

Све више се прихвата мишљење да жене, не улазећи овде у разлоге, у савременим условима не треба да рађају више од једног детета, а то ни издалека није довољно ни за просту репродукцију становништва. Због тога је, вероватно, по попису у Србији 2002. године, особа старијих од 65 година било више него деце млађе од 15 година. Један од разлога за смањење броја становника у Србији је и одлазак младих, углавном школованих и стручних особа, у иностранство које су способне за рађање и подизање подмлатка. Уосталом, ово потврђује и чињеница да се сваке године у иностранству роди око 5.000 српске деце. Просечна старост нове српске популације у иностранству износи 33 година а у земљи матици 43,3 године, односно у просеку десет година више.

На озбиљност депопулације Србије указују и неки примери из појединих локалних средина. У Зајечарском округу, на пример, природни прираштај становништва је минус 12,8. Највиша негативна стопа, минус 24,1, је у Гацијинском Хану, а једино у Пчињском округу је природни прираштај становништва позитиван и износи 1,9. Највиша позитивна стопа је у општини Прешево која износи 12,6

док у општини Бујановац позитивна стопа износи 3,8. Највећи природни прираштај уочен је код Рома где се рађа око 2.500 деце а годишње умире око 800 лица. Модел ниског наталитета у Србији је прихваћен, без Косова и Метохије, већ у раној фази индустријализације и урбанизације. Али, у време транзиције, традиционални систем који је колико толико регулисао биорепродукцију становништва, замењен је новим. Међутим, та замена показала је много веће недостатке када је у питању биорепродукција становништва и појачала је дефицит у обнављању покољења. Због тога се намеће потреба да се веома савесно и одговорно приступи анализи постојећег стања, узроцима и последицама репродуктивног система и, као код других народа, и у нашим условима, отпочне са организованим и систематским отклањањем недостатака у постојећем репродуктивном систему становништва.

Чињенице о којима је напред било речи, без обзира што су наведене као примери, ипак јасно показују да у нашем друштву још увек нема довољно свести о последицама организовања породице и осавремењавања биолошке репродукције. Због тога се од досадашњег неделотворног декларативног односа према овим животним проблемима опстанка народа мора приступити конкретним пословима и омогућити развој друштва и прихватање савремене друштвене свести.

Друштвена и државна заједница са свим својим структурама морају предузети одговарајуће мере за побољшање, пре свега, животног стандарда и услова за рад младе популације и у сеоским и у градским срединама, као и заштити жена у репродуктивном добу. Запосленој жени, мајци, домаћици, супрузи, укупним напорима друштва, треба обезбедити повољније услове и олакшати јој да испуни своју природну обавезу. Ради отклањања негативних демографских последица неопходно је све умне и стваралачке снаге усмерити на ревитализацију села, развој путне мреже, развој комуникација свих врста, стварање могућности за

школовање деце у свом насељу, организовање здравствене заштите и све друго што је неопходно за савремени живот. Предузимање мера и стварање повољнијих услова за живот човека одразило би се веома брзо и на популациони развој становништва и његову демографску структуру.

Друштвена заједница је дужна да заштити с једне стране децу и омладину а са друге популације старије од 60 година. Поред тога морају се обезбедити средства за побољшање услова живота у породици и стимулисање рађања. Неки од ових проблема се морају и институционализовати преко републичких и општинских органа и, уз друштвену контролу, обезбедити средства за санирање демографске структуре. Мора се обезбедити пуна здравствена заштита, решавање стамбених, образовних, породичних и других питања око васпитања деце и омладине.

У послове око развоја популационе политике и поправљања демографске структуре становништва морају се укључити сва средства информисања, посебно радио и телевизија.

О свим овим напред поменутих као и другим пословима држава мора преузети своје обавезе и приоритетно законски решити нека од ових питања, као што су то учиниле и све друге земље савременог Света којима је стало до биолошког развоја свога становништва.

Звона на узбуну за решавање ове проблематике почела су да звоне одавно, а посебно пре двадесетак година. Нагласила су потребу за дефинисање државне стратегије у биолошкој репродукцији становништва и његовој демографској структури. Уосталом, сам народ је то јасно дефинисао својом поуком : „Без порода нема породице, а без породице нема народа“. Због тога ову поруку треба веома озбиљно схватити и реализовати ради општег добра.

академик
Петар Влаховић

ЗАШТО СРБИ НЕСТАЈУ

181. насељу у Србији и Војводини нема лица млађег од 20 година

Србија је вишенационална и мултикултурална заједница. Носи име (Србија) према Србима, најмногљуднијем народу. До половине 20. века они су представљали апсолутну већину у односу на друге етничке групе.

Према Павлу Шафарику (Словенски народопис), 1844. тадашњих “Југословена” било је укупно 7.248.000, од тога Срба 5.294.000, Хрвата 801.000, Словенаца (Винда) 1.530.000. Сви Хрвати и Словенци су католици, а Срби су подељени: православних је 2.880.000, муслимана 550.000, католика 1.640.000.

У светским и грађанским ратовима на Балкану, а и због беле куге, Срби су се рапидно бројчано смањивали. То показују следећи подаци. Срба је у Србији према пописима стновништва било године 1961. - 74,6%, 1971. - 71,2%, 1981. - 66,4%, 1991. - 63%. Попис из 2002. није укључио Космет. Са њим, било би бар још неколико процената мање Срба.

У 20. веку 4 милиона Срба је убијено и 4 милиона расељено по целом свету. Уништена нам је економија, на ивици смо беде и сиромаштва, села су нам испражњена, деце је све мање, а старих људи све више, брак и породица су у дубокој кризи.

Постали смо један од најстаријих народа на планети (у првих десет). Према попису становништва из 2002. године, од 161 општине (без Косова), у 131 општини становништво се налази у дубокој (просек преко 41 године) и у најдубљој старости (просек преко 51. г.). Албанци са Косова у просеку су млађи од 30 г. Има српских села где више нема никога, или само са једним или два становника Од 1950. до данас насеља у Србији до 500 становника смањила су се за 90%, до 1000 становника за 80%, а до 5000 – за 63%. То показује да су наша села готово нестала. У најмлађу групацију демографска зрелост спада само једна општина – Прешево, са просечном старошћу око 30 година. Овде живе углавном само Албанци. У нешто старијој групи праг демографске старости налазе се Бујановац, Сјеница, Тутин и Нови Па-

зар. И овде живи претежно несрпско становништво. Просечна старост овде је од 32 до 35 година. Према демографу мр Горану Пеневу у 181. насељу у Србији и Војводини нема ниједног лица млађег од 20 година. То су углавном мања насеља, али су и она некада била велика, пуна деце и живота. Упоредивање старосних група у 1950. и 2000. години у Централној Србији, Војводини и Косову, показује такође драстично старење у прва два региона и велику разлику у односу на Косово. Тако, од 0 до 16 година 1950 године било је у Централној Србији 28,1%, у Војводини 26,0%, на Космету 41,8%. У 2000. години удео лица од 0 до 16 година изгледао је овако: Централна Србија 16,6%, Војводина 16,9%, а Космет 34,2%. Старијих од 65 до 80 година било је 1950. године у Централној Србији – 5,5%, у Војводини – 6,7%, на Космету 5,0%. У 2000. години старијих од 65 година било је: Централна Србија 16,1%, Војводина 20,4%, Космет 5,3%. Од 25 округа у Србији, њих пет је „на самрти“, док у околини Ниша, Куршумлије и Врања, постоје села где пописивачи „нису забележили постојање становништва“ (Вукојевац, Плачковица, Коритњак, Репушица, Јаворје). Таквих села има још доста широм Србије. У селу Добро-селица, општина Рековац, у последњих педесет година није рођена беба. Ускоро ће цео Левач, из кога потичу моји преци по оцу, остати без становника, према предвиђањима демографа.

У варошици Багрдан, близу Јагодине, у 2005. години није било ниједног ђака. Нема више ђака и у многим другим селима. Многе школе су затворене. Тужна је прича о једном једином ђаку у селу Доњи Бранетићи, надомак Суворора и Рајца. Средином прошлог века ту је било око 75 ђака. Када је подигнута 1938. године имала је 63 ученика.

Иако се Војводина мало опоравила због дошљака, у источним општинама је стање исто, или горе, него у Централној Србији. Све скупа, у 26 војвођанских општина забележен је пад становништва, у

другим општинама спречена је демографска катастрофа искључиво миграционим кретањима из Хрватске, Босне и Херцеговине, па и са Косова. „Бајковиту салашку иди-лу, опевану у песмама тамбураша, сваким даном замењују суморне слике. Мештани Мошорина су преко медија позвали потенцијалне снахе да 'баце поглед' на њихових педесетак момака који су остали у селу да обрађују земљу, али не могу да се ожене, јер њихове младе мештанке листом одлазе у град. Зато је у Мошорину све мање рођене деце“ (С. Живковић „Политика“, 18. 04. 2003.).

Много горе стање је у Источној Србији. То је далеко најстарије подручје у Србији. „Бела куга“ овде је традиција. Побачаји су деценијска пракса. Чак и убиство рођеног детета, ако је случајно дошло као вишак, као непожељно. Богати домаћини овде имају само једно дете. Али, имају огромне луксузне кућетине које су подигли новцем који су зарадали као гастарбајтери.

У неким насељима Источне Србије становништво је старије од 60 година, а у свим окрузима у Србији радно активни пољопривредници имају у просеку 54. године.

Сваке године у централној Србији (без Косова) умире један град од 30.000 становника, у Војводини град величине Сремских Карловаца, а на Косову се рађа град од 35.000 становника. Пољопривредно становништво 1948. године чинило је 72% од укупног становништва, 1991. само 17%, а сада је сасвим маргинална група. Најстарије становништво живи у насељима „високог степена руралности“. То су пиротски, зајечарски, београдски, нишки, средње банатски, јужни и севернобачки, шумадијски и моравички округ, где просечна старост износи 54 године. Дакле, убрзано старимо. Осам омладинских и студентских организација сачинило је обимну студију о положају младих у том остарелом друштву. Они су утврдили да се природни прираштај у периоду од 1900. до 2000. смањило за 87%. и да је у том

периоду дошло до четири пута бржег пада наталитета од морталитета. Млади између 15 и 27 година чине 18% укупног становништва. Током деведесетих година, као последица пада наталитета, у први разред основне школе уписивано је годишње мање 20.000 првака. Тај број се сваке године повећавао. 98,3% ђака по завршетку основне школе уписује средњу школу, а матурску диплому добије 84,9% средњошколаца. Стање у високом образовању је другачије: само три од десет студената заврши студије, а само један од десет стиче диплому на време. Просек студирања на универзитетима у Србији и Црној Гори је 8,6 година. Процењује се да је око 500.000 младих и образованих у последњој деценији XX века заувек напустило земљу. Међу њима има више од 40.000 високо образованих између 30 и 36 година. На пример, само из два научно-истраживачка института „Винча“ и „Михајло Пупин“ емигрирало је више од 900 истраживача. Узимајући у обзир трошкове њиховог школовања, држава је за све њих изгубила 24 милијарде долара. Тај одлив „труста мозгова“ није се ни данас, дакле, после 5. октобра 2000., зауставио, чак се и повећао. Србија пролази кроз најтеже тренутке у својој историји. Није реч само о томе да се српски народ убрзано топи као свећа која догорева, већ је реч и о огромним тешкоћама оних који су још у животу.

Попис из 2002. године најјављује „последњи одлазак српског народа“ из историје? Врло су реалне претпоставке аналитичара да ће у наредних четврт века из Србије сваке године одлазити врло много младих интелектуалаца. Према неким истраживањима, чак до 75% жели да оде, међу њима, 95% младих талената.

Резултати показују да је Србија током деведесетих година веома остарила, Тако је становништво централне Србије, у периоду између два пописа (1991-2002) у просеку старије две ипо године. 1991. године просечно стара особа имала је 37,6 година, а априла 2002. године 40,3. Слично је и у Војводини: 37,6 – 39,7. За тако кратак временски период то је погубан податак.

Значајне разлике огледају се и у заступљености деце предшкол-

ског узраста. На попису 1991. било их је око 8,5%, а 2002. године само 6,6 %. И младих до 20 година било је 1991.. године 26%, а 2002. – 22%. У овом времену број старијих од 60 година знатно се повећао: од 18% у 1991. на 25% у централној Србији и 22% у Војводини. Очито је да ужа Србија у последњим годинама брже стари од Војводине. Општа популациона криза одражава се и на бракове. На пример, у 1953. години на 1.000 становника било је десет бракова, а према попису из 2002 само 5,6 бракова. Поред тога, и овако смањени број процентуално се много мање опредељује за брак. То се види из податка да међу мушкарцима од

20 до 39 година старости, више од половине њих није ступило ни у први брак. Када се упоређују град и село, у селима, у просеку, више је ожењених него у градовима (63 према 58%), као и мање нежењених (21 према 26%), и мање разведених (2,5 према 5%). Због веће покретљивости и већих слобода, у граду има много више алтернативних бракова, неформалних, привремених веза. У граду, због потребе за стицањем образовања, знатно се касније ступа у брак. Брак више није тако популаран као некада, не само зато што је то европски тренд, већ и због сиромаштва и економске несигурности.

проф.др. Ратко Младеновић

ДЕПОПУЛАЦИЈА СЈЕНИЧКО ПЕШТЕРСКЕ ВИСОРАВНИ

Централни простор Рашке области захвата општина Сјеница у чијем атару је и највећи део Сјеничко-пештерске висоравни. Површина општине је 1056 км² и по простору је на 9 месту у Републици Србији, али је по броју становника тек на 81 месту. Јасно је да ће у том случају просечна густоћа бити мала на овом “крову Србије” или “српском Сибиру” и само је 26 становника у просеку на 1 км².

Општина Сјеница је највећа по територији од свих суседних општина изузев Ивањице, претпоследња је по броју становника (само је Нова Варош мања), али је најређе насељена. Тај велики простор поделењен је на 12 месних заједница, а у статистичким пописима исказује се 101 насеље.

Национално и верски различито становништво овог “крова Србије” је мањим делом досељено у XVIII столећу док је већина садашње популације Општине и целе Сјеничко-пештерске висоравни углавном насељено током XIX столећа. Било је и каснијих досељавања али она нису утицала на верско-конфесионалну и демографску слику подручја. На популациони мозаик сјеничког краја увек су пресудно утицали висок наталитет, епидемије, ратови, аграрна пренасе-

љеност, а посебно честе и динамичне миграције и имиграције. Миграциона и имиграциона кретања на Сјеничко-пештерској висоравни увек су била и узрок и последица друштвено-историјских и економских кретања. Цео крај је био и матично и етапно миграционо подручје.

Српско православно становништво је до 1912. године, тј. до ослобођења од османске власти, масовно одлазило у унутрашњост Србије. И поред досељавања новог становништва из традиционално емиграционих крајева (Васојевићи, Кучи, Дробњак, Морача, Никшић, Колашин) ипак се константно смањивала српска православна популација. После тог ослобођења настаје извесна стагнација у иселавању са прекидом у току II светског рата. Међутим, већ од краја шездесетих година XX века, после Брионског пленума 1966. године српско православно становништво наставља иселавање са ових простора, јер се почело осећати несигурним због могућих политичких, па и ратних заплета. Искуства из I и II светског рата била су још свежа. И последњи трагични догађаји на простору бивше СФРЈ су такођер допринели несигурној будућности на овом простору како у политичком тако и у економском смислу.

Посебно је био масован одлазак младих ради запослења и школовања. Породична исељавања су ишла углавном у околину, односно на периферије градова Краљева, Крагујевца, Чачка, Горњег Милановца, Аранђеловца, Младеновца, Обреновца, Београда. Студенти су најчешће одлазили у Београд, Нови Сад, Ниш и Крагујевац нешто касније. Мало је било одлазака у суседне градове Ивањицу, Нови Пазар, Пријепоље, Нову Варош, Бијело Поље. У те градове одлазили су ретки појединци ради запослења и школовања у средњим школама. Млади су се брзо адаптирали на нове и далеко урбанизоване, и са “мекшим” поднебљем средине, мада с годинама све више мисле на свој ранији завичај. Старији су све до смрти патили од носталгије.

У селима су остајала само стара и инокосна домаћинства. Зато је “бела куга” узимала свој данак. У фабрикама “Весна” и “Рашка” и у њиховим сеоским погонима углавном се запошљавала женска радна снага. Девојке нису више хтеле да се удају у село, а и младе удате жене нису више желеле традиционални сеоски амбијент (ливаде, њиве, стока, штала). Тако су села остајала са пуно младих мушкараца који нису могли да се ожене, а они који су били већ ожењени морали су да се прилагођавају насталим променама и да другачије организују породични живот. Те друштвено-економске промене посебно су карактеристичне за месне заједнице Лопиже, Баре, Карајукића Бунаре, Штаваљ, Кладницу, Тријebinе.

Један број Срба доселио се и у Сјеницу, али посматрајући та миграциона кретања у целини српска православна популација у Општини се перманентно смањује и у апсолутном броју и процентуално у односу на муслиманско становништво. Тај тренд се наставља и даље, мада је и муслимана све мање.

И код муслимана се одвија сличан процес, само са другачијом динамиком и интензитетом, различитим временским интервалима и другим миграционим правцима. Муслимани су почели да се исељавају у пролеће 1915. године у Турску иако су власти Краљевине Србије прихватиле муслимане као

своје грађане. Никаквог разлога није било за тадашње исељавање, јер за време ратних дејстава 1912. године у овом делу Рашке области није било никаквих страдања. Сјенички муслимани, као и сви други из Рашке области, најчешће су насељавани у пуне и нездраве пределе Турске. Одмах су морали да мењају презимена, а на свом матерњем језику нису могли да се школују, да штампају књиге, новине. Зато је асимилација била брза и ефикасна. Ни тада, а ни сада, нико од оних наводних заговорника грађанских и националних права није ни декларативно изразио своју “бригу” због тога. У још два временска интервала муслимани су се исељавали у Турску.

Пештерско село

То је било између два светска рата и од почетка педесетих па до краја шездесетих година XX века. Последњи пописи, због тако израженог миграционог процеса, али и због све мањег наталитета, показали су да се у општини Сјеница убрзано смањује број становника. Код муслимана још увек природни прираштај није мали, али ни то не успорава депопулацију простора због великог механичког одлива. У општини Сјеница природни прираштај био је 1981. године 12,7 промила, 1991; 13,9 али 2002. године само 6,5 промила. Дрasticан пад природног прираштаја је посебно евидентан у селима са српским православним становништвом. У ствари у тим селима већ одавно и нема природног прираштаја, јер се у њима углавном умире.

Од пописа становништва 1981. па до пописа 2002. године број становника у општини Сјеница смањао се за 7.600 или за 21,14%. Колико се брзо празни простор на Сјеничко-пештерској висоравни још боље се види када се упореде подаци са суседним општинама. Према подацима из пописа 1981. и 2002. године број становника у општини Ивањица смањено се за 4,96%; Тутину за 4,96%; Новој Вароши 10,42% и у Пријепољу за 12,92%. За представљени период једино је општина Нови Пазар имала повећање броја становника за 17,28%. Разуме се да је због таквог смањења популације (22,2%) смањивала се и просечна густоћа.

Тако је 1981. године у сјеничкој општини у просеку живело 55 становника на 1 км², 1991. године 31, а 2002. године 26 становника на 1 км².

Међутим, нису број становника, па тиме и просечна густоћа, опадали једнако по месним заједницама. Још 1981. године МЗ Лопиже имала је просечну густоћу 13 на 1 км², а у 2002. години тај просек је био само 5 становника по км², док је у МЗ Кладница 1981. године просечна густоћа била 37, а у 2002. години 21 становник на 1 км². У Лопижама живе православни, а у Кладници муслимани.

Месна заједница Лопиже имала је 1981. године 828, а 2002. године 528 становника па је популација у овој МЗ за 21 годину смањена за

2,5 пута. За исти период у МЗ Кладница број становника се смањило за 1,7 пута. Слична популациона ситуација је и у месним заједницама Баре, Гоње, Трије-бине, Вапа, Штавал.

Пратећи кретање броја становника и виталне коефицијенте по насељима мора се рећи да је у многим стање алармантно и поставља се ургентно питање опстанка појединих насеља. Од 101 насеља у општини Сјеница, према подацима из последњег статистичког пописа 2002. године, у њих 40 број становника је смањен од 1 до 10 пута од 1981. године. Таквих насеља је највише у МЗ Лопиже (8), затим у МЗ Баре (7) и у МЗ Карајукића Бунари (7). Једино у МЗ Расно није било тако драстичног смањења популације.

Многа насеља се већ гасе или су на путу да се угасе. Међу њима ћемо истакнути она у којима се број становника од 1981. па до 2002. године смањило за скоро два и више пута. То су следећа насеља: Скрадник у којем се популација смањила за 10 пута; Криваја за 3,55; Дружинићи за 2,95 пута (сва три села су у МЗ Лопиже); Царичина за 2,55 (МЗ Тријербине); Петрово Поље 2,45 (МЗ Дуга Пољана), Ушак 2,56 пута, Увац 2,28 и Горње Лопиже 2,02 пута (и ова три насеља се налазе у МЗ Лопиже); Крстац за 2 пута (МЗ Вапа); Буђево за 1,89; Пода за 1,88 и Биоц за 1,78 пута (ова последња три насеља налазе се у МЗ Карајукића Бунари). У осталих 28 насеља популација је смањена за 1-1,5 пута, па и више.

Из представљених података се јасно види да су на путу нестајања села Скрадник (само 2 стална становника), Криваја (11), Дружиниће (19), Царичина (20), Петрово Поље (22), Ушак (14), Увац (18), Лијева Ријека (14), Језеро (24), Калипоље (21), Пода (17) и др. У зимском периоду из многих села оду стари и немоћни код својих у градове па села зими изгледају пушта и напуштена. Не види се дим из кућа, не чује се блејање оваца, мукање говеда, лавез паса, граја деце. Ничег живог осим снегом и ледом окваног пејсажа.

Још 2000. године у 25 сјеничких села био је негативан природни прираштај. Међу њима

је села са српским 16, пет са мешовитим и четири села са муслиманским становништвом. Због тога и због све незауостављивијег механичког одлива све је више напуштених кућа и имања. У летњем периоду приметна је појава доласка чланова домаћинства у напуштене куће када обрађују имања. Зимски поново одлазе.

Посматрајући кретање становништва по месним заједницама као малим административно-територијалним целинама у последњих двадесетак година депопулација је највише захватила МЗ Тријербине и МЗ Лопиже, додуше ову месну заједницу пражњење простора је захватило много раније, тј још од пописа 1961. године). Затим следе месне заједнице Карајукића Бунари и Баре.

Процес депопулације није поштедео ни град Сјеницу. За време пописа 1991. године општински центар Сјеница имао је 14.804 становника. Међутим, већ приликом пописа 2002. године у граду је било 15.514 лица. Тако је за 11 година град изгубио 9% становника нерачунајући природни прираштај (природни прираштај није узиман у обзир ни код других насеља). У поређењу са пописом из 1981. године град Сјеница је 2002. године имала повећање броја грађана за 14,41%. И у граду постоји појава празних кућа и станова.

Занимљиви су и подаци о просечном броју чланова по једном домаћинству. У месној заједници

Кладница) 5,5; Међугор (МЗ Расно) 5,2; Дубница (МЗ Раждагиња) 5,2 члана по једном домаћинству. На нивоу целе општине просек се кретао од 5 - 1981; 4,3 - 1991. и у 2002. години 5,2 члана на једно домаћинство. При крају овог текста представимо још неке интересантне податке о миграционом процесу у Сјеничкој општини. Подаци се односе на она лица која су се уредно одјавила код надлежних државних органа.

Од 1982. па до 1989. године са подручја општине Сјеница укупно се одјавило 5.280 грађана. Од тог броја одјавило се Срба 2.161 док су остали, тј. 3.118 били муслимани. Према процентуалној заступљености становништва много више су одлазили Срби. Од укупно иселених лица 41% су Срби иако су они у укупној популацији Општине у то време представљали само 26% становништва.

Карактеристична је и квалификациона структура одјављених грађана између 1982. и 1990. године. У том временском интервалу из сјеничке општине са високом стручном спремом одјавило се 695 Срба и 671 муслиман. За исти период са нижом стручном спремом одјавило се 48 Срба и 61 муслиман, а са завршеном основном школом одјавило се 256 Срба и 457 муслимана. Ради потпуније демографске слике и етничког мозаика изнећемо и податке о броју Срба, Муслимана и Бошњака према стању за време пописа 1981, 1991. и 2002. године.

STRUKTURA	1981	%	1991	%	2002	%
Srbi	10.297	29	8.048	24	6.572	23,5
Muslimani	24.203	68	25.633	76	659	2,36
Bošnjaci	-	-	-	-	20.512	73,34
Ostali	1.070	3	72	-	227	0,80
UKUPNO	35.570	100	33.753	100	27.970	100,00

Лопиже од 9 насеља у 7 је просек чланова по једном домаћинству испод два: Скрадник 0,3; Криваја 0,6; Ушак, Дружиниће, Доње Горачиће и Горње Лопиже по 1,1 члана. У неким муслиманским селима још увек тај просек није мали. Највише чланова по једном домаћинству је у селу Рашковиће (МЗ Расно) где је просек 7,4 члана. Затим следе Раствоновиће (МЗ Карајукића Бунари) 7 чланова; Аливеровиће (МЗ Расно) 6 чланова; Боровиће (МЗ

Можемо констатовати да је депопулација у општини Сјеница постала један континуиран процес условљен механичким одливом, али и све израженијим падом наталитета. На актуелним политичким чиниоцима и релевантним државним органима је ургентно питање популационих и економских мера којима би се зауставило даље пражњење овог, стратешки, важног простора.

ЈУГ СРБИЈЕ РЕКОРДЕР ПО ИСЕЉАВАЊУ СРПСКОГ СТАНОВНИШТВА

ТРГОВИШТЕ БЕЗ ТРГОВАЦА, СЕЛА БЕЗ СЕЉАКА

У Трговиште, варошицу која има свега 3.000 становника може се доћи само из правца Врања, и то је за овај део јужне Србије који се у дужини од 40 километара наслања на македонску границу једина веза са светом. Сам прилаз граду је за путнике намернике, каквих је мало, очаравајући. Пејзажи нетакнуте природе поред реке Пчиње и околна брда из којих кроз танак слој земље провирују правилне камене плоче одају утисак као да је у овом крају време заустављено, или да сте залутали у неке древне

прошлост. Данас, пчињски крај обилује изненађењима када су природне лепоте и културна баштина у питању, привлачан је и за ловце јер су околне густе шуме препуне дивљачи. Само људи нема.

Општина Трговиште, која се са једне стране наслања на босилеградску и врањску, са друге на бујановачку општину и има 40 километара границе са Македонијом, на првом је месту у Србији по исељавању становништва. Према попису након Другог светског рата у општини је живело 24.000, данас, према последњем попису,

Трговиште је добила 18 милиона динара, месечно по милион ипо динара. Да није било ових средстава локална самоуправа би морала да прогласи банкрот.

- У самом граду друштвене фирме не раде а приватних, уколико се изузму трговинске радње, скоро и да нема. Много тежа ситуација је у околним селима која су готово опустела јер нема подмлатка. Прираштај становништва је стално негативан, прошле године је био душло мањи број рођених од броја умрлих, каже Стојан Станковић, начелник Општинске управе у СО Трговиште.

Невесела статистика говори да се у овој општини месечно роди свега три до четири бебе, још мање има венчања, има засека у којима "Електродистрибуција" сече струју јер су куће одавно напуштене и запустеле.

Посао се једино може наћи у полицији, војсци, општинској администрацији, просвети и здравству. Остали живе од продаје дрва, меда, бербе печурака у сезони и продаје стоке... Не постоји организован начин за откуп млека и млечних прерађевина.

- Не може да се преживи а нарочито нема шансе да се нађе неки посао, зато сви размишљају највише о томе како да оду одавде. што је најгоре и највећи број општинских службеника, здравствених радника и просветара, у ствари не живи у Трговишту, имају куће или станове у Врању, а овде долазе само на посао. Зато се у шали Трговиште понекад зове и "путујућа општина". Вероватно ће бити боље када се отвори гранични прелаз према Македонији Лесница - Огут. Разлика је да ли си на путу по коме људи пролазе или си у слепој улици, каже Милан Младеновић, мештанин Трговишта.

- Побољшање животног стандарда и помак на боље сигурно ће донети отварање граничног прелаза Лесница - Огут, путног правца који наставља даље за

Прешево

градове које су давно прекрили наноси земље.

Иако је овај градић, заједно са реком Пчињом која протиче кроз њега, симбол пчињског краја, по коме је овај део Србије добио назив - Пчињски округ, Трговиште као да је одавно заборављено, а далеко је и од тога да оправдава назив који носи.

Некада су овуда пролазили стари римски и византијски путеви, према Македонији и даље Велбужду, данас Ћустендилу у Бугарској, па се у Трговишту и те како трговало, али то је давна

свега 6.500 становника. Трговиште може да се "похвали" неславним и невероватним рекордом, да је за 60 година остало без 17.500 становника.

Разлог толиког напуштања ових крајева налази се у чињеници да је општина екстремно сиромашна. Рецимо, буџет за 2006 годину из кога се финансирају општински органи локалне самоуправе, Дом културе, Дечји вртић "Полетарац", библиотека и ЈП "Комуналац" износи око 60 милиона динара. Из републичког буџета за прошлу годину општина

Криву Паланку и границу са Бугарском, до 70 километара далеког Ћустендила, мишљења је и Милорад Николић, потпредседник општине Трговиште.

- После распада бивше СФРЈ успостављена је граница на овом подручју, где никада пре није постојала. Становништво пограничних села из Македоније гравитирало је према Трговишту, ту се долазило на пијацу, код лекара, у школе. Кад је успостављена граница промет робе у Трговишту се преполовио – каже Николић. Примера ради, Трговиште је од Криве Паланке удаљено 38 километара, али да би се до Криве Паланке стигло преко Бујановца, односно прелаза Табановци, мора се прећи више од 300 километара у оба правца. Становници села у Македонији поседују имовину на српској страни, као и наши грађани на македонској, те су чести илегални преласци са обе стране. Отварањем граничног прелаза, што је Влада Србије већ најавила, омогућио би се транзитни саобраћај кроз Трговиште за Криву Паланку и даље за Ћустендил у Бугарској, као и слободно кретање људи и робе. Све од изузетног значаја за подстицање привредног развоја и останак становника на овом подручју.

Такође, у пограничним селима са обе стране живи око 6.000 становника. Процењује се да сваког дана педесетак грађана са обе стране има потребе за прелазак на другу страну и обрнуто, ради обављања одређених послова, а има и преко 100 мешовитих бракова. Доста је случајева да је имовина после утврђивања границе остала у једној држави, а грађани живе у другој.

Наравно, отварање граничног прелаза није гарант да ће све “само од себе кренути набоље”, нарочито уколико се локално становништво не одрекне навике да неко други брине шта ће радити, па крену нове идеје о покретању сопственог бизниса. Јер, људи у Трговишту, као вероватно у великом броју малих градова у Србији, болују од тога да имају смисла само за посао који је започео комшија. Па тако када се крене са трговинским радњама, сви иду у “СТР”, или, што је у последње време узело маха, линијско так-

Бујановац

сирање према Врању. У Трговишту, на пример, нема месаре. Недавно је отворена једина продавница дечје гардеробе. Од скора је почела да ради прва стругара за производњу грађевинског материјала од дрвета, а из околних шума се годишње посеку метари и метри дрва, која се продају по најјефтинијој цени на пијацама у Врању и Бујановцу – за огрев.

Неколико десетина километара јужније, у општинама Бујановац и Прешево, које такође спадају у Пчињски округ, исељавање становништва има сасвим другу ноту. Према подацима Епархије Врањске, која у овим општинама има пет парохија: Прешевску, Рељанску, Биљачку, Левосојску и Бујановачку, из општина Бујановац и Прешево се од Другог светског рата до данас иселило око 11.000 Срба.

Према тим подацима пре 60 година у Прешеву и околним селима Трнави, Цакановцу, Трнавској реци, Норчи, Ораовици и Миратовцу, било је 680 домаћинстава са око 4.000 Срба. Према истим изворима на том терену било је 550 албанских домова са око 3.500 становника. Данас је тај однос сасвим другачији. У Прешеву и околини остало је око 3.500 Срба, док се број Албанаца попео на преко 30.000, односно Срби чине мање од десет одсто укупног становништва у општини Прешево. Пре Другог светског рата у граду Бујановцу је било око 500 српских домова,

двадесетак албанских и исто толико ромских. Сада је, према подацима Епархије Врањске, број српских домаћинстава око 650, број албанских се приближио овој цифри, као и ромских којих има око 400.

На простору Кошнене зоне безбедности која се у ширини од пет километара протеже дуж административне линије са Косовом и Метохијом, села која су до пре 50-так година била настањена Србима сада су више од 90 одсто једнонационална, са албанским становништвом.

Мало је вишенационалних средина у којима једни поред других живе Срби и Албанци. Срби су у таквим селима у мањини. Тако је у Биљачи, Ослару, Самољници, Рељану, Ашану, Рајинцу и Турији. Железничка станица је српско насеље у Прешеву. Формирале су га 1968. године српске породице које су биле принуђене да се иселе из Прешева, Ораовице, Љаника и других места, и тада је бројало 150 домова. Данас у њему има и око 50 албанских кућа. Како су се кретале миграције становништва на подручју прешевске општине најбоље се види на примеру Тржаве, српског села у коме је до 1945 године било 60 српских и 50 албанских домова. Тај однос данас изгледа – девет српских и 150 албанских кућа. Сличан процес се одвијао и у Норчи, Трнавској реци, Миратовцу.

ПРОПАСТ СЕОСКЕ ПОРОДИЦЕ

У Другом светском рату је ослобођена земља и изведена револуција са комунистима на челу. Огромна маса народа и њена тадашња елита су сматрали да је створено ново и праведније друштво у коме ће сви бити једнаки. Још увек није реализовано оно “од сваког према способностима, свакоме према потребама”, али је то сигурна и не тако далека перспектива. Сада се мучимо, обнављамо разорену земљу, радимо и напредујемо, али стварно ћемо бити срећни кад уђемо у комунизам. У то не треба сумњати. Ево је Хрушчов недавно обећао да ће Совјетски Савез за десетак година увести у комунизам. Тако је тих година причано и томе се веровало.

Даље су тврдили, да су широке народне масе; радници, сељаци и поштена интелигенција, први пут од постања света, освојили главну позорницу, загосподарили државом и управљају њеним пословима. Да би се та будућност остварила свака социјалистичка држава мора прво да изврши индустријализацију и електрификацију. Што мање сеског становништва то богатија и напреднија држава. Основна порука непросвећеном народу је била: Учити, учити и само учити.

Тако је напуштање села и индивидуалне пољопривредне производње својски подстицала нова социјалистичка власт, сматрајући да чини добро свом народу. Расељавање села је постао један од најважнијих задатака. Богати сељак је третиран као кулак, назадни елемент, противник свему што је напредно, препрека коју треба савладати да би се стигло у светлију будућност. Сматрало се, а тако је писало и у важним књигама тога времена, да је велики постотак пољопривредног становништва, сигуран знак заосталости. Та заосталост ће се превазићи ако сви оду са села и посвете се индустријализацији и електрификацији земље. У плановима за развој земље је као циљ постављано да се што пре са

80% пољопривредно становништво спусти на испод 10%, јер је тако то у развијаним капиталистичким замљама које ћемо ми убрзо у привредном развоју да претекнемо. Нисмо желели ни хтели да чујемо да тамо нака Холандија или Данска живе врло богато бавећи се пољопривредном производњом и базирајући свој развој на тој производњи.

Тако је убрзо живот на селу понижен, исмејан и одбачен од стране младе генерација. Педесетих и шездесетих година међу омладином на селу се често причало како да се побегне из села. Није се постављало питање треба ли, него, скоро искључиво – како и где отићи. На то су их подстицали они који су већ радили у некој фабрици или установи. Они су причали примамљиве приче о новом и лепшем животу у граду. Сличне приче су долазиле и од оних који су ишли у неку школу или студирали. Те приче су ђаци могли да чују и од својих наставника у школи. Они што су из иностранства долазили на одмор нису морали ништа да причају (а причали су бајке и много лагали). Довољно је било да изгланацају своја кола, најчешће половна, али за нас који смо први пут видели лимузине изблиза то је био сјај од кога је тешко после било реално сагледати ситуацију. Откуд смо могли онако занети да у томе видимо некакав лажни сјај. Тешко је било снаћи се тих година. Те генерације су тада сматрале да се крећу правим и перспективним путем.

Пољопривреда као занимање и будућност је непрекидно понижавана. Они који су се њоме бавили били су исмевани. У свести тадашње младе генерације усталило се мишљење да је то занимање ружно, заостало и превазиђено. Ретки економисти који су упозоравали да треба ићи у равномерни развој, да не треба запостављати пољопривреду, пливали су узводно, упркос јакој струји. Сви ти млади који су долазили у село на летње школске распусте, или на годишње одморе, остављали су утисак да се

тамо негде живи далеко боље наго овде у селу и зато тамо негде треба отићи из овог села, побећи од тешког и незанимљивог начина живота. Отићи тих година у неки град било је привлачно, тамо је младог човека стварно чекао бољи и занимљивији живот. Машта и оне приче које су слушале претварале су се у стварност. Заиста је тим младим људима у градовима тада било боље. На тој тадашњој разлици између живота на запостављеном и неразвијеном селу и живота у граду који је држава величала и помагала, пуцао је дојучерашњи систем вредности. Више није пресудно и толико важно да ли је неко син нагог газде у селу. Догодио се невероватна обрт, син неког газде – сељака је губио утакмицу са дојучерашњим надничаром или пролетером, који је сада постао радник, чувар, портир или нешто далеко више: лекар, инжењер, професор. Девојке су давале предност радницима-пролетерима (да не говоримо о бољим занимањима) и бежале са њима у градове да живе у подстанарској собици. Радије су тамао певале “Мала соба три са три”, него да диринче по цео дан на селу. По читав би дан слушале радио (заједно са комшилуком), гланцале намештај и затезале постељину, чекајући мужа да се врати са посла. Ради таквог живота остављале су момке у селу чије су породице некада водиле главну реч и служиле за углед у сваком погледу, код којих су њихови изабраници некада служили и надничили. Као да је стигао дан освете за сва понижења која је преживљавала сеоска сиротиња од сеоских газда. Они који нису имали ништа, или су имали мало и недовољно, одједном су добили посао, плату, могућност да запосле жену и да им се деца школују о државном трошку и то у школи преко пута да не морају ни опанке да уквасе. Навикли на оскудицу и скроман живот, они су лако подносили релативно оскудне услове живота у градовима. Истина је да су сваког дана у сваком погледу све више напредовали.

Тих двадестак првих послератних година, а и касније, бити син богатог сељака је било право проклетство. Ако би син напустио добро имање и отишао у град, то се у породици тешко преживљавало. Ако би послушао родитеље и остао на имању, његова генерација би га брзо убедила својим начином живота да заостаје за њима, да на неки начин лошије живи. Онима који су отишли са села постало је доступно све. Они су могли да оду на одмор, најчешће на море, да обилазе непознате крајеве, да се друже са исто тако младим и релативно безбрижним људима. Ови из градова се лепше облаче, имају бољи намештај у стану, возе боља кола, деца имају боље услове за школовање, многе жене равноправно раде са мужевима, најчешће далеко лакши посао од онога који их је чекао на селу. Дошло је дотле да сеоском момку из угледне породице девојку одводи испред носа неки пролетер у фармерима, шареној кошуљи и мантилу пушкавцу из Италије. Појавио се до тада непознати проблем на селу: неће ни једна девојка да се уда за сељака. Дојучерашње најбоље и најпривлачније прилике су се нашле на зачељу пожелности, девојке их отворено заобилазе и беже од њих. Не зна се коме је теже, родитељима или тим момцима. Родитељима, јер се целокупни систем вековних вредности руши. Нестаје један ред и схватање које је дуго изграђивано, под изненадним таласом нове и необориве стварности, пуне чињеница о бољем, срећнијем и срећнијем животу у градовима. Родитељи постепено, али споро, увиђају да греше што својој деци стају на пут, одређују им судбину одбачене и презрене врсте, не пуштају их да оду са својом генерацијом, са осталима. Родитељи почињу да осећају кривицу, па и они дубоко пате због лоше процене. А возови пролазе. За десетак година већ не можеш ухватити онај који си пропустио. Десет или двадесет година брзо прођу и човек се осврне да види где су му године прошле и шта је урадио. Поређења са онима који су отишли сама се намећу. Поред се стандарди по којима се живи, жене, деца, општи изглед и општа перспектива, садржај и квалитет живота и сви увиђају да

то поређење јако иде на штету оних који су остали на селу.

Млади брже од својих родитеља увиђају шта се око њих дешава, мање су оптерећени прошлошћу и традицијом, а свесни су колико ће повредити своје родитеље ако напусте имање које су текли његови преци и оду. Не могу да се отворено и нагло супротставе родитељима, јер су углавном васпитавани на традиционалним основама, где се оцу не противуречи, где се родитељи стварно поштују. Постали су заробљеници прадедовских завета. Из тог конфликта произилазила је неминовна драма.

Велики проблем постаје однос деце и родитеља према тој новоствореној стварности. Богати и угледни сељаци гледају шта се

родитеља, који су препуштени сами себи и сопственом одлучивању, такви су неочекивано били у предности и лакше налазили сопствени пут срећнијег живота. Нико такви-ма није сметао да оду у свет, да слободно одлучују о својој будућности. Врата школа, фабрика и установа, као и одлазак у печалбу у иностранство, такви су била широм отворена. Понекад су истовремено добијали посао и могућност да се даље школују, као и могућност да исто такво напредовање и статус стекну и њихове супруге. Нарочито је видан напредак био код оних којима је добро ишла школа. Врло брзо и такорећи неосетно ти и такви млади људи нису више оно што су до јуче били. Нагло су постали нешто друго. Постали су неко

Напуштено кућиште

догађа, али им се још увек чини да је све то само привремено, као неки модни талас, неки хук који је захвати младеж и да ће све то брзо проћи, па ће се узбуркана и узнемирена вода вратити у своје вековно корито. Дошло је до још једног апсурда. Они који су слушали и поштовали родитеље, који су знали за вековима стварани ред у породици, одједном и изненада као да су оковани тим устаљеним редом, том традицијом. Они који су имали слабију комуникацију са родитељима, који нису много држали до онога шта им очеви мисле и саветују, који су мало водили рачуна о жељама својих

и нешто. Старо се код њих брзо заборављало, макар привремено, а ново још брже усвајало. О тим брзим преображајима и променама услова и начина живота написано је мноштво драма, романа и комедија.

Догодила се још једна значајна промена на селу. Родитељи почињу да се управљају према својој деци, да иду за њиховим схватањима, да поштују оно што деца кажу, следе њихове захтеве, да им се на неки начин потчињавају, склањају с пута, прећутно их уважавају и слушају.

Све те промене су се неминовно одразиле на живот на селу

и на омладину која се масовно школовала. Рад у друштвеном или државном предузећу, рад у установама и масовно школовање се довели до великог напредка у друштву и дали су очите и позитивне резултате које су запажали и на свој начин преживљавали и они што су остајали на селу.

Оне који су завршили макар осам разреда ничим више ниси могао задржати на селу. Држава се тек пред крај шездесетих остварила и увидела да је било погрешно што је пољопривредна производња заповлађана и што се није улагало у развој села. Тешко је било зауставити реку која је тако силовито текла у погрешном правцу. Проћи ће много година, одржаће се безброј семинара и састанака и написати мноштво књига и чланака да се исправи та грешка и оријентација која је претходно носила привредни ток према индустријализацији и електрификацији, запостављајући и експлоатишући пољопривреду и пољопривреднике. Чак се седамдесетих година апеловало да се пољопривреда уведе у школе као факултативни предмет. Деловало је то као узалудан посао, као указивање слабе прве помоћи тешком болеснику.

Врло брзо се село проредило и остало без подмлатка. Они који остају да се баве само пољопривредом права су реткост већ седамдесетих година. Они су све више усамљени и осећају се као промашени људи. Живот на селу са том проредом и одливом младог становништва губи чар и лепоту, постаје још непривлачнији, постаје мрзак. Село се за кратко време ослонило на старачка плећа. Јавља се нова синтагма – старачка домаћинства. Та синтагма је и данас актуелна и то не само у брдско-планинским селима, него и у селима централне Србије и у Војводини.

За тих двадесетак година када је село најинтензивније расељено (шездесете и седамдесете године XX века), лети би се вратио привид наикадашњег живота на селу; дошла би деца из фабрика, школа, установа и иностранства да се виде са својима, да их мине жеља за завичајним брдима. Неки су дошли да се покажу, неки да се ожене добром девојком из

завичаја, а неки баш да се опусте и одмарају, а многи и да помогну својим родитељима у обављању текућих пољопривредних послова. Како је која година пролазила, доласци су постајали све ређи, а и помагање родитељима се још више проредило. Тако су ти доласци све више постајали одмор и рекреација помешене са сиром и кајмаком који су носили из завичаја у своје већ пренасељене градове. Временом је постало питање престижа да ли су нечија деца отишла на море у Грчку, Шпанију или на Јадран. Наше лепо море је често губило престиж у тим причама преко плота. Младићи, а поготову девојке које су остале на селу, море су могле да виде само на разгледницама и да упоређују своје жуљевите руке и огрубела лица, са онима који су однеговани на неком мору или у неком иностранству.

До кола и до кредита за градњу кућа лакше су долазили они који су живели и радили у градовима.

Изгубила се традиционална лепота сеоског живота са одласком омладине. Села су се брзо празнила, па и оно омладине што је остало, тражило је начина и могућности да оде за онима који су већ отишли. Лакше и срећније су се удавале оне девојке које би се докопале града и било каквог посла, да не говоримо о онима које би завршиле неку средњу и вишу школу или факултет. “Државни посао” је постао сан многих и сјајна перспектива за сеоску омладину у односу на оно што их је чекало на напуштеном и заборављеном селу. Шиваћа машина “Сингерица” и то што је из добре сеоске породице није више имало некадашњи значај. Она која је остала на селу, желела је и настојала да се некако уда за онога који је у граду на некаквом и било каквом “државном послу”, да се некако прекорачи и пољуби фабрички праг, а после тога те нико не може истерати с посла, осим ако запалиш фабрику или убијеш шефа. После запошљавање отварају ти се још многа врата. Можеш да добијеш повољан кредит за градњу куће, за кола, намештај, летовање, па после полако отплаћуј. Инфлација је чинила своје, а ревалоризација узетих дугорочних кредита је била непозната категорија у време социјализма. После неколико година смешне

су биле рате дугорочних кредита, падале су и до вредности пакла цигарета. Сав тај терет нелогичних економских токова држава је преузимала на себе. Знано се да то није економски реално, али се исто знало да се тиме решавају битна питања радних људи.

Уз све ове погодности и школовање деце је било бесплатно, школе приступачне, најчешће нове и доста опремљене; у већим градовима има и виших школа и факултета.

Све те погодности у то исто време ниси имао на селу. Са кредитима се касно почело. Пuteви су ретко где поправљани или асвалтирани. Није регулисан водовод, касно је уведена струја. Почело се са отварањем појединих погона великих фабрика доста касно, тачније, онда када је највећи део омладине већ отишао са села. Школовање деце је такође би проблем због удаљености школа. Село држава није дуго помагала. Претходно је основни задатак државе био да расели и испразни село. Кад је то “успешно” изведено, повратак на село се показао као немогући задатак. И данас је тако после низа покушаја. Од самоће, од све ређих прилика да се сретну и друже са својим вршњацима, од сеоског сивила и чаме, од сеоских послова. Бити сељак је било презрено и исмејано занимање. Свако други се котирао боље и више. Сама реч сељак је постала ружна, носила је призив негативне конотације. Када упореди чување и мужу крава и оваца, уобичајене послове око стоке и на имању, са чистом и уредном подстанарском собицом (у најгорем случају), или са сопственом кућом у граду и лакшим пословима које ће тамо да обавља, било као запослена, било као домаћица, онда није било дилеме који је живот лакши и привлачнији.

Временом, са стварањем старачких домаћинстава, женидба и удаја на селу су постале друштвени проблем. Без младог света нема обнављања села, нема подмлатка. Без подмлатка село умире.

Када се једном запосли и откачи од села, млад човек се више није враћао на село. Одлазак је најчешће био дефинитиван. Та пресељавања у град за конкретну

породицу су трајала по неколико година, док се на запосле они који су отишли. А онда отац ради, мајка ради, деца пођу у школу. Њихова деца су већ отуђена од села, она су сад Крагујевчани, Београђани, Краљевчани, Ужичани или чачани. После те транс-формације и они који су отишли са села, све ређе му се враћају, најчешће лети, о празницима или ако им затреба јефттинија односно бесплатна набавка живогних намирница. Њихова деца, као у читанци, проводе повремено летњи распуст код бабе и деде на селу, па после о томе пишу домаће задатке као о некој врсти егзотике. Они који имају мало више пара, који су се боље снашли и наместили у граду, обично проводе петнаестак дана на неком мору, а остатак одмора на селу. То је једно време био угодан начин живљења, па би се комшинице наслониле на плот и хвалиле једна другој како су им деца послала разгледнице из Дубровника, Опатије, Будве или из неког летовалишта у Грчкој и Шпанији.

Пражњењем села стварана су велика предграђа при већим градовима. Нема данас града у Србији који нема та предграђа од зиданих кућа покривених црепом и зиданих од црвених блокова. Нагло стварање таквих насеља стварало је велике проблеме градским властима, јер је требало и морало да прати раст таквих насеља са одговарајућом инфраструктуром. Поред тих техничких проблема, постојали су и други. Као и сви досељеници, у било којој средини и било када и ови су морали да одживе период прилагођавања новој средини, другачијим условима живота. Често су морали да промене многе навике и навикнути начин живота и опхођења који су донели из завичаја. То прилагођавање није увек ишло глатко. Док расте запосленост, док има средстава за нормалан живот, све тече без већих трзавица и проблема; чим настане криза, онда се староседеоци сете да су им за све криви они који су се доселили. Они су узели њихова радна места, они им сметају у аутобусу. Доста времена прође док се среде досељеници у новој средини, док се навикну на нов начин живота, ускладе поступке и навике, док почну

да сарађују са првим комшијама који су исто тако досељеници из неког другог краја, са неким другим понашањем и навикама. Праве комшије постају тек онда кад почну деца да им се друже, кад почну да зову једни друге на славе, свадбе и испратнице.

Данас у брдско-планинским селима Залтиборског округа (а тако је и у другим местима Србије) живи веома мало активних пољопривредних домаћинстава. Држава још нема јасну идеју ни план решавања овог проблема, тј. шта са овим краје-вима, како их привредно акти-вирати. Јасне замисли нема, па је све, и више него раније, пре-пуштено стихији или иницијативи појединаца. Овај проб-

Нико њему неће да да кредит или неку помоћ, јер објективно не чини перспективно домаћинство. За друштво су то бивши људи.

Други проблем у овој ситуацији чине деца. Њима не пада на памет да се враћају у неко село из ког су дошли њихови родитељи које они доживљавају као селендру богу иза ногу. Ретко које пристаје да дође и као туриста, а да се бави пољопривредном производњом и да хоће не може. Тај посао не знају да раде, немају потребне навике и тешко се адаптирају у тој средини. Они ретки млађи људи на селу, ако су имали среће да се ожене и формирају породицу, углавном гаје крупну стоку, држе по десетак крава и продају сир. Они данас добро зарађују.

лем као да никог не интересује и не узнемирава.

Стари су углавном помрли, њихова деца која су отишла у свет се враћају само ако морају, јер су многи остали без посла у задњих петнаестак година. Неки од њих би као старији људи или пензионери започели нови привредни живот на селу, али се ту јавља неколико проблема. Не може човек у овим годинама почети живот изнова на голој ледини, односно на имањима која су у корову без икакве инфраструктуре и механизације. Тај који би нешто радио мора да направи кућу, шталу и остале помоћне објекте, да поправи путеве, да уведе воду и струју. Све те послове не може да обавља човек од 55 или 65 година.

Има и интересовања за улагања озбиљног капитала на савременим основама светског пос-ловања, али ће се такви бизнисмени у овим крајевима срести са невиђеним проблемима које ја цивилизација давно превазишла у развијеном свету, али стварност на овом терену још није.

Можда буде неке перспективе у туристичком смислу. Све више некадашњих житеља ових села и њихових потомака подижу викендице по запуштеним и заборављеним њивама и ливадама.

Прави, темељни, плански приступ насељавања и активирања села у овим крајевима чека нека боља времена и заинтересованију државу.

Мр Славољуб Васојевић

НАДА ИЛИ СПАС

Рашка област треба да остане мултиетничка средина, у којој је потребно створити услове за суживот, разумевање и толеранцију између етничких и верских групација

За оне који другима пружају помоћ брзо се прочује. Такав је случај и са Хуманитарном фондацијом за Рашку област „Миливоје-Мића Мандић“ из Београда. За њу знају многи у Рашкој области, Србији, а све више је и оних из дијаспоре. Да бисмо је потпуније представили читаоцима “Савиндана” разговорали смо са председником Фондације г. Војин-ом-Војом Вучићевићем.

Из разговора сазнајемо да је Хуманитарна организација “Миливоје - Мића Мандић основана на иницијативу групе грађана као невладина, нестраначка и непрофитна организација априла 2000. године. Иницијатори су били Београђани, родом из Рашке области Воја Вучићевић и Раде Прелић.

Који су били мотиви оснивања данас успешне и признате Фондације?

- Било је више мотива за оснивање Фондације, који се углавном могу подвести под три скупине разлога - економски, демографски и духовни, каже Вучићевић. Пратећи процес у Рашкој области последњих деценија прошлог века, а посебно период деведесетих година, наметнула се нужна потреба оснивања једне овакве организације.

Распад СФРЈ, рат у окружењу, увођење економских санкција од међународне заједнице, незапамћена инфлација, па на крају и бомбардовање од стране НАТО-а, уништили су у Србији привреду и економију, посебно у Рашкој области. Дошло је до велике незапослености, пада животног стандарда и изнуђених миграционих кретања становништва. У таквој ситуацији требало је пружити помоћ најугроженијим, па је то био мотив оснивања Фондације, како би преузела хуманитарну улогу.

Шта су циљеви Фондације и како их остварујете?

- При оснивању Фондација је себи поставила одређене циљеве, који су касније проширени. Суштина циљева Фондације јесте да својом активношћу помогне остваривању општих интереса, а посебно побољшању стања православног живља у Рашкој области. Сви циљеви Фондације данас су сажети у три њена задатка, да помогне да Рашка област опстане, да се задржи постојећа демографска структура становништва у Рашкој области и да Рашка област не доживи судбину Косова и Метохије.

По природи ствари ови циљеви се прожимају, проистичу једни из других и допуњују се. Циљеви се остварују преко програма Фондације, искључиво економским мерама.

Који су програми Фондације и како се реализују?

- Прво да кажем да и циљеви и програми Фондације проистичу из њеног одређења да Рашка област треба да остане мултиетничка средина, у којој треба створити услове за суживот, разумевање и толеранцију између етничких и верских групација. Нарасло сиромаштво изазива етничке тензије међу тамошњим становништвом, који се могу смањити повећањем економског стандарда целокупног становништва овог подручја.

Програми Фондације су углавном дугорочни, са годишњим планирањем и извршењем, тако што се за сваку годину усваја Програм рада, зато у одговору на питање који су програми Фондације наводимо само оне вишегодишње. У пружању помоћи, а у томе се и састоји реализација програма, Фондација посебно води рачуна о пружању хуманитарне и социјалне помоћи онима којима је најпотребнија. Потом долазе давања на име донација и спонзорства здравству, просвети, култури, удружењима и друштвима, привредно-туристи-

Војин Војо Вучићевић.

чким и спортским манифестацијама, за обнову и изградњу историјских споменика и објеката духовне културе и друго. Ипак, треба посебно истаћи програме за које се улажу највећа средства, као што су: развој сточарства, робна производња питомог лешника, враћање млађих породица из града у село, планирање породице, са конкретним мерама борбе против беле куге и развој сеоског туризма.

Ови програми донети су преваходно ради ревитализације села, чији развој Фондација ставља у први план. Фондација нема довољно средстава да решава проблеме градова, али може знатно да помогне селима Рашке области. Најважније је да наведени програми нису мртво слово на папиру, они се увелико реализују.

Према плану Фондације у Рашкој области до 2015. године треба да буде 500.000 оваца и коза и 200.000 грла говеда. У реализацију Програма развоја сточарства Фондација је до сада уложила око 60.000 ЕУР-а. Последњих година Фондација је финансијски помогла сточарима набавку преко 500 оваца и коза, од којих данас постоје стада од неколико хиљада грла. Програм развоја сточарства до 2015. године данас постаје реал-

лан, због приватизације Комбината „Пештер“ и Земљорадничке задруге у Новој Вароши, а ускоро и задруге у Пријеполу и Кушићима. Поред тога што ће у новим фармама до 2015. године бити око 30.000 оваца, подизањем кооперантских односа на виши ниво утростручиће се данашњи број грла, јер ће сточарство бити исплативо.

Робна производња питомог лешника треба економски да препороди Рашку област. Људи од струке и науке су рекли да је Рашка област погодна за производњу питомог лешника, који има обезбеђено тржиште и добру цену. С обзиром да Србија нема производњу лешника, а да га доста користи њена кондиторска индустрија, то ће домаће тржиште бити спремно да откупи све количине произведеног лешника.

Фондација ће за пет година набавити 50.000 садница, за које ће издвојити око 100.000 ЕУР-а, и исте бесплатно поделити пољопривредницима у Рашкој области. У последње три године подељено је 15.000 садница, тако да остаје да се у две наредне године подели још 35.000 садница.

Такође, Фондација је у 2006. години почела реализацију Програма враћања млађих породица из града на село, уз давање подстицајних средстава. Овај Програм подржава Влада Србије.

Планирање породице, са конкретним мерама борбе против беле куге, иде у два правца – помоћ у женидби момака и давање финансијске помоћи за свако треће и четврто рођено дете. Овај Програм треба да повећа стопу наталитета код српске популације, која је пала испод критичне тачке. Реализација овог Програма почела је у 2006. години.

За развој сеоског туризма постоји друштвено опредељење, тако да Фондацији неће бити тешко да испуни планирано за остварење овог Програма.

Поред наведених новчаних давања, шта је Фондација још учинила за седам година постојања, а што завређује да буде поменуто?

- Велики је списак активности Фондације за протеклих седам година. Директно или индиректно заслугом Фондације у Рашку област је дато око пола милиона евра, рачунато у новцу и роби. Најзначајније донације у роби су инкубатори за породилишта и рачунари за школе.

Како долазите до средстава потребних за реализацију програма и рад Фондације?

- Фондација средства стиче путем донација у земљи и иностранству, добровољних прилога и чланарина. Фондација има преко 1.000 редовних чланова и преко 100 сталних донатора. Приходи Фондације сваке године најмање су двоструко већи у односу на претходну годину. Тако, на пример, у 2006. години има више донатора који су уплатили од 100.000 до 500.000 динара. Помоћ државе, до сада, била је сасвим скромна.

Фондација је успоставила сарадњу са Србима у расејању. Какви су резултати те сарадње?

- Фондација остварује задатак омасовљавања и проширења повећањем броја донатора, дародаваца и чланова, затим, оснивањем подружница и филијала. Поред испостава у свих шест општина у Рашкој области (Нови Пазар, Тутин, Сјеница, Пријеполје, Прибој и Нова Варош) Фондација има основане подружнице у Краљеву и чачку, а у поступку је оснивање и подружница у Крагујевцу и Ужицу. Филијал су основане у Канади и Немачкој, а у плану је оснивање и филијала у Америци, Аустралији, Аустрији и другде.

На наше задовољство и добробит људи у Рашкој области Канада је дозволила да се наша тамошња Филијала региструје као Канадско-српска хуманитарна фондација „Стара Рашка“, што јој омогућава да несметано и неограничено прикупља добровољне прилоге и исте шаље у Рашку област. У 2006. години ова Фондација је послала за Рашку област око 200.000 канадских долара. Толика средства су прикупљена захваљујући жељи

Срба у Канади да помогну Рашку област – ту свету српску земљу, колевку српске државности и средиште средњовековне српске духовности. Ипак, за све то највећа заслуга припада госпођи Драгани Вараклић, председници Фондације, иначе рођеној Пријеполки. За ту своју хуманитарну активност у 2006. години добила је у Србији плакету за најплеменитији подвиг године. Делегација наше Фондације је боравила два пута у Канади – у јесен 2003. године у Онтарију и Квебеку, када је у Торонту основана филијала, и у јесен 2006. године када је на западу Канаде (Едмонтон, Калгари, Келона и Ванкувер) такође, основана филијала. У оба случаја делегација је изванредно примљена и обезбедила је знатна финансијска средства.

Каква је будућност хуманитарних организација код нас, а посебно каква је будућност Ваше организације?

- Данас су тешки услови за рад хуманитарних организација у Србији, из више разлога. Људи су исцрпљени и презасићени давањем у хуманитарне сврхе, спласнули су мотиви за то давање, све је тежа финансијска ситуација а хуманитарне организације су изгубиле поверење, јер је било злоупотреба хуманитарне помоћи, све је мање људи који хоће да раде волонтерски у хуманитарним организацијама. И донатори из иностранства су се уморили од давања у хуманитарне сврхе, а и релација захвата цео свет. Ако је то тако, а јесте, онда хуманитарне организације немају будућност, осим оних које из иностранства добијају помоћ – да одраде неке политичке задатке.

Наша Фондација је јединствена по начину свог рада, што јој ствара поверење код донатора и осигурава солидну будућност. То по чему се она разликује од других хуманитарних организација јесте јавност у раду, доступност увида у њен рад и рационално трошење средстава. Сваки донатор и члан на руке добије годишњи Извештај о раду, из којег се види како је и одакле је добијен сваки динар, евро или долар и како су расподељени.

Многе организације то не чине, да би прикриле изворе средстава и њихову расподелу. О томе или не воде евиденцију или то држе у тајности.

Наша организација нема разлога ни потребе да крије од кога добија помоћ и коме је даје, па ни то да има чланова и донатора и корисника њених средстава из више нација и конфесија, пре свих мислим на муслимане. Тако, на пример, нашу напред наведену помоћ у инкубаторима, рачунарима и садницама директно користе и муслимани, а користе директно или индиректно многе наше донације и спонзорства у заједничке потребе.

Нама остаје да се боримо и изборимо за опстанак и даљи успешан рад, како бисмо помогли економски развој Рашке области, смањили иселјавања, без обзира да ли се она врши из економских разлога или под притиском, и одржимо постојећу демографску структуру у Рашкој области. Ако у једној средини проценат једне етничке групације падне испод критичне тачке, онда ту нема услова за мултиетнички суживот, разумевање и толеранцију.

Подсећамо да је проценат Срба у Тутину пао на 2% у односу на 18% у 1961. години, затим у Новом Пазару и Сјеници на 20% у односу на 54% односно 49% у 1961. години. Имајући у виду да се наша Фондација залаже за прекид смањења броја Срба у Рашкој области, а да при томе не угрожавамо права других етничких групација и конфесија, хоћемо да верујемо у њену будућност.

Дакле, по мом мишљењу, будућност имају оне хуманитарне организације које имају стабилне изворе финансирања и добре програме. Наша Фондација спада у ове друге. Ми знамо да наша Фондација није спас за Рашку област, али јесте нада, каже Војин Вучићевић, ентузијаста и хуманиста, који на најбољи начин одужује дуг завичају.

Милева Малешкић

ДЕЦЕНИЈА СИРИЈАДЕ У ШТИТКОВУ

Златарска сиријада је манифестација која на најбољи начин промовише производњу сира, развој сточарства и живот на селу. Пионирски подухват петорице ентузијаста претворен је у традиционално и цењено окупљање, највећу привредно - туристичку манифестацију у Рашкој области. Иницијатори наградног такмичења произвођача “златарског сира” били су Војин Вучићевић, Раде Прелић,

си оживљавању и развијању села, сеоских домаћинстава, охрабривању младих на селу да оснивају породице, рађају потомке и производе здраву храну са географским пореклом. Поред најбољих произвођача златарског сира, награде су додељиване и домаћинствима са највећим бројем говеда, са највише челади у кући и младим брачним паровима. Последњих година се организује и изложба производа од хелде и сира

Чобаница са белим стадом на Златару

Зоран Васојевић, Вук Зечевић и Борко Обућина. Прва “Сиријада” како су манифестацију назвали одржана је на Петровдан, 12. јула у Булатовићима. Наредне сиријаде одржане су у Божетићима и Штиткову, осим 2003. у Новој Вароши. Сваке године број такмичара је све већи а Златарци се све храбрије и амбициозније упштају у производњу квалитетног белог сира.

“Сиријада” није само фестивал произвођача златарског сира. За десет година она је израсла у манифестацију која доприно-

на којој експонати брзо нестају. За десет година “Сиријада” је прерасла општинске и регионалне границе најављујући амбицију да прерасте у републички сајам здраве хране који би окупио произвођаче ширег подручја од Чачка, Краљева, Ужица, Златибора и Сјенице.

Златарска сиријада се налази у републичком календару привредно туристичких манифестација, призната је и подржана од ресорних министарстава чиме је њена будућност извеснија.

М.М.

КАО И ОСТАЛИ СРБИ...

Очигледна је чињеница да се српска национална идеја крајем двадесетог вијека нашла у дубокој кризи, директно изложена разноврсним комплексима и геополитичкој трауми изазваној распадом Југославије, па се не треба много чудити што запостављени дјелови српског етноса као да губе оријентацију и узмичу пред веома компактним, жустрим и активним противницима.

По свему судећи, ни Срби у Црној Гори нису правовремено детектовали опасност која их вреба, заварavajuћи се илузијама о пословично превртљивој власти која можда и не мисли оно што говори и ради, па ће се тако једног дана све некако само од себе средити. То се, међутим, не дешава. Напротив. Као народ, Срби данас фактички не учествују у политичком животу Црне Горе, или учествују само симболички, повременим (ванинституционалним и узалудним) апелацијама. Са своје стране, властодршци су очигледно намјерни да до краја измијене црногорски идентитет, историју и традицију, чиме би сви политички захтјеви Срба у Црној Гори били трајно делегитимисани. Крајње је вријеме да се Срби у Црној Гори томе супротставе заједнички, осмишљеном и конкретном политичком акцијом.

Неопходан корак Ђ одрицање од националног двојства

Познато је да људе у кризним ситуацијама, пред надоласком опасношћу, окупа и одржава оно што је у њима понајбоље, оно што је неспорно, чега се сви сјећају, оно на чему суштински почива свака заједница. Због тога је и српски народ Црне Горе прије десетак година, на старту неконтролисаних владавине, почео да се сабира око својих манастира и храмова, организујући такозване племенске скупштине, што је наишло на прилично неразумијевање и код оних који би по логици ствари морали боље познавати сит-

уацију и степен угрожености српског народа у Црној Гори. Окупљање око политичких странака, нажалост, ишло је знатно теже, са много мање солидарности, иако је то једини савремен и заиста ефикасан начин заштите угрожених националних и политичких интереса.

На елементарном нивоу народне интеграције, који је актуелном црногорском режиму толико туђ и антипатичан, јер је природан и племенит, више пута је јасно речено ко су Црногорци, каква су им имена и презимена, какве обавезе, и у каквој држави треба да живе. У ствари, реагујући на дрску ревизију сопствене прошлости, праћену растућом дискриминацијом, народ је само понављао оно што су увијек говорили његови најбољи преци, црногорске владике и господари, и најумнији национални радници. Ни данас Срби у Црној Гори немају прецизнијег политичког програма од њиховог. Дакле: српски језик, Српска православна црква и заједничка држава Црне Горе и Србије.

То, међутим, није било довољно да се заустави ликвидаторска матрица. Сада очигледно више нема времена за подробне анализе и доказивање колико су Срби у Црној Гори угрожени. Таквих описивачких подухвата било је много, а ситуација се стално погоршавала. Сада постоји сасвим реална опасност да Срби у Црној Гори дочекају једну варијанту судбине Срба из Хрватске, Босне и Космета, у чему има доста историјске (балканске) логике. Неспорна чињеница да је државност Црне Горе резултат вјековне борбе управо српског народа ту неће бити нека нарочита препрека - напротив, кад је погрешно схваћена, или свјесно злоупотребљена, та државност може бити баш згодан механизам да се српски народ дефинитивно разједини, а Срби у Црној Гори постану занемарљива мањина, тј. етно-раритет.

Најгоре од свега је што ликвидацију сада спроводе најближи сродници, који себе такође зову Црногорцима. Наравно, да би се извео

тај чудни маневар, да нема Срба и српства у Црној Гори, да се Србија одузму не само њихова легитимна државотворна него и основна грађанска права - потребно је много фалсификовања и много суровости. А потребна је и сарадња самих Срба, њихова анемичност и политичка неорганизованост.

Сада, после референдума, на дневном реду је питање опстанка српског народа у Црној Гори, а важан корак ка том циљу представља коначно одрицање од националног двојства, толико карактеристичног за Црногорце. Први политички услов - без кога се не може - јесте српско национално самоодређење, да би се онда у политичком животу дјеловало пуном снагом и реалистички, штитећи конкретно дефинисане српске националне интересе. Притом, највећу одговорност и најпречи задатак у елементарном смислу национално-политичког самоодређења имају странке за које Срби у Црној Гори евидентно гласају. Потпуно је несхватљиво да странке за које се Срби, упркос страховитим режимским притисцима, упорно и готово стопроцентно одређују, и даље одбијају да на то повјерење адекватно одговоре. шта је логичније од тога да странке, које и постоје захваљујући недвосмисленој вољи, повјерењу и гласовима српског народа, у својим програмима и у свакодневности штите интересе тог народа?

Притом, важно је напоменути да су национални рад и национална профилација политичких странака потпуно легитимни, у демократском оквиру пожељни и корисни механизми заштите људских и грађанских права свих становника Црне Горе. Нажалост, јако комунистичко наслеђе у Црној Гори веома омета тај процес, екстремизујући га на штету српског народа. Само српски национални предзнак тумачи се као анахрон и потенцијално опасан за друге, иако за то нема никаквог основа. Напротив, смиривање српског националног клатна трајно би стаби-

лизовало укупан политички живот у Црној Гори. Ако ту, на националном плану, више не буде мимикрије, кукавичлука и лагања, ако се ту успостави једнакоправност, онда ће бити заустављене вјештачке подјеле и њихова идеолошка злоупотреба, уз чију помоћ је актуелни режим довде догурао.

У „самосталној“ држави Црној Гори веома је важно да се зна колико су Срби из Црне Горе спремни да подијеле судбину својих сународника, осталих припадника српског народа, и у добру и у злу, јер та солидарност може бити пресудан фактор у предстојећим збивањима, не само реторички, не само психолошки, него и реал-политички. Дакле: да ли смо ми као Црногорци спремни да будемо Срби у сваком случају: и кад се добијају ратови и кад се губе ратови, и кад се то исплати и кад се то не исплати, и ујутро и увече, или је то ствар сналажења, рачунице и празне романтике?

Још конкретније: да ли су сви они људи који су се на последњем црногорском попису изјаснили као Срби (31,9 % укупног становништва Црне Горе), заиста били озбиљни у том идентитетском исказу? Да ли су тим изјашњењем пристали на све правно-политичке консеквенце свог националног статуса, што подразумева и активну, свакодневну борбу за своја национална права и заштиту својих интереса, или се још увијек надају да ће се ствар средити сама од себе, да ће и остали Црногорци мало-помало прећи на праву страну, или да ће у независној Црној Гори баш Срби имати неки специјалан третман, сасвим различит од онога са којим је српски народ на Балкану трагично суочен крајем двадесетог стољећа?

**Један смо народ одатле
треба почети**

Укратко, чини се да Срби у Црној Гори нису у потпуности свјесни тежине свог положаја. Фасцинирани црногорском државношћу, они себе упорно изузимају из шире (српске) националне заједнице и на тај начин се добровољно лишвају читавог низа заштитних правно-политичких механизма, а заузврат не добијају ништа, осим све тежег положаја и све

жешћих увреда. Наравно, сви виде дискриминацију коју Ђукановићев режим плански спроводи, али је најчешће приписују некој бизарној партијској осветољубивости или је сматрају дијелом овдашњег криминализованог миљеа, а врло ријетко, недопустиво ријетко своју судбину повезују са судбином осталих Срба ван Србије. Та судбина није нимало лака, и вјероватно ће бити потребно доста храбрости да се она прихвати. Међутим, ако Срби из Црне Горе то не учине, ако своју одбрамбену стратегију не поставе читавом линијом фронта, имајући у виду све снаге којима још располажу и све слабости које такође могу бити одлучујуће – онда ће изгубити без борбе, и то од неупоредиво горег противника.

Да би се Срби у Црној Гори заштитили и одбранили, прва ствар коју треба дефинисати и која мора бити потпуно чиста јесте управо то (на први поглед саморазумљиво) „ми“! Без тог „граматичког“ предуслова, реченица ће нам увијек бити смушена и неискрена, па ће нам таква бити и национална политика. То би могла и морала бити нека врста мобилишуће поруке: „Један смо народ!“ То није мало, и одатле се може почети. Наш је задатак да се ликвидаторском елану одупремо заједнички, као један народ, српски народ, јер смо као такви и нападнути.

Тек тада стичемо своје право и пред Србијом, не допуштајући да она остане дистанцирана, да присваја наше заједничко национално име, јер је то име кроз историју сачувано милионима малих и великих људских напора са свих српских територија. „Да, ми смо као и остали Срби. Да, спремни смо да дијелимо судбину својих сународника, и у добру и у злу. Ми, Срби.“

**Морају ли Срби бити баш Срби?
Одбрана или асимилација**

На све јаче и аргументоване захтјеве да се српском народу у Црној Гори морају обезбиједити припадајућа права постоји неколико типичних одговора. Један је – лукаво прећуткивање, као да се ништа важно не дешава, као да Срби у Црној Гори стварно не постоје. Таква реакција (са самог врха власти) у суштини

је разумљива, јер властодршци на питање о дискриминацији и немају никакав нормалан одговор. Њима би највише одговарало да у мраку наставе свој посао.

Друга типична реакција, такође из режимских редова, али оних мање опрезних, отприлике се своди на тврдњу да је Црна Гора грађанско друштво, и да због тога у њој сва права припадају појединцу, а националне теме и колективна права у таквом друштву заувјек су депласирани. У овом (црногорском) случају, депласиране су управо такве квази-либералне фразе. Наиме, кад су други народи у питању, итекако се води рачуна о њиховим правима и интересима, уз позивање на узвишене принципе и европске стандарде, а за Србе је то из непознатих разлога табу.

С друге стране, чак и кад би односило на све подједнако, такво игнорисање групних (националних) права теоријски је мањкаво.

Ево како тај проблем из перспективе демократских друштава сагледава један од највећих ауторитета у овој области, канадски професор Вил Кимлика:

„Због могућих злоупотреба, многи осјећају потребу да питање мањинских права оставе по страни. Зашто не бисмо једноставно „људе третирали као појединце“, независно од њиховог етничког и националног идентитета? Зашто се не бисмо усредсредили на ствари које су нам заједничке као људима?“

Међутим, такав одговор је неадекватан и некохерентан. Политички живот неизбјежно има своју политичку националну димензију, било да је ријеч о повлачењу граница или о појдели власти или о одлукама у вези са употребом језика у школама, судовима и бирократији или о избору јавних празника. Ти неизбјежни аспекти политичког живота дају велику предност члановима већинске нације.

Треба да будемо свјесни тога и начина на који то може отуђити и осујетити друге, како бисмо предузели кораке да спријечимо происходеће неправде. Ти кораци морају укључити полиетничка и репрезентациона права, да бисмо се прилагодили етничким и другим осујећеним групама унутар сваке на-

ционалне групе, али и самоуправна права како бисмо омогућили успостављање аутономије за националне мањине. Без таквих мјера, прича о „третирању људи као индивидуалаца“ постаје, сама по себи, покриће за етничке и националне неправде.“

У многим земљама је у великој мјери прихваћен став да се одређеним облицима културне разлике можемо прилагодити једино специјалним правним и уставним мјерама које надилазе општа права грађанства. Неке форме групне разлике могу бити акомодирани само уколико њени чланови имају извјесна групноспецифична права – оно што Ајрис Јанг назива „диференцираним грађанством“.

Ајрис Јанг наводи да специјална репрезентациона права треба да буду проширена на „осујећене групе“ зато што „тамо гдје су неке групе привилеговане а неке осујећене, инсистирање на томе да особе, као грађани, треба да напусте своје посебне афилијације и искуства да би се уздигле до општег становништва служи једино ојачавању поменутих привилегија; јер перспективе и интереси привилеговане воље показују тенденцију да доминирају овом јединственом јавношћу, маргинализујући и ућуткујући перспективе и интересе других група.“

Једна владина публикација у Канади примјећује: „Канадско искуство свједочи да није довољно заштитити само универзална права. Ту Устав и закони штите такође и друга права која припадају појединцима као члановима извјесних заједница. Ово укључивање обје врсте права чини наш Устав јединственим и изражава канадско уважавање једнакости која се прилагођава разлици. чињеница да групна права постоје уз индивидуална права указује на само срце онога што Канада јесте.“

Наравно, Канада није јединствена у комбиновању универзалних индивидуалних права и групноспецифичних права заједница. Таква комбинација постоји у многим другим федералним системима у Европи, Азији и Африци. чак и Устав САД, који се узима као парадигма индивидуализма, допушта различита групна права. Осим режимских одговора, постоје и они други, назовимо их савезнички. Главни аргумент против

активирања корисних и уобичајених механизма правно-политичке заштите Срба у Црној Гори своди се на тврдњу да би таквим маневром Срби добровољно пристали на статус националне мањине у држави коју су стварали, што би довело до слабљења њихових државотворних позиција и нанијело им ненадокнадиву штету. Ђукановић, наводно, баш тај аутогол прижељкује, и објеручке би прихватио неочекивани дар. Тај аргумент, међутим, није ваљан из неколико разлога.

Наиме, као прво, према последњем попису у Црној Гори уопште не постоји већински, бројчано надполовични народ, па онда фактички нема ни уобичајених категорија већине и мањине, него се проблеми морају решавати на другачији, сложенији начин, у сваком случају сходно пописном фактицитету.

По резултатима тог пописа, Црна Гора је типично мултиетничко друштво у којем не постоји доминантна национална групација. У њој више народа претендује на конститутивност, а ако Срби из те утакмице изостану, јер сматрају да ће тако изгубити нешто од својих историјских права, онда ће изгубити све остало. (Управо то је до сада и био случај: док су друге националне заједнице инсистирале на врло конкретној заштити својих националних права, Срби су „бранили“ државу – СФРЈ, СРЈ, СЦГ – и тако пропустили да заштите себе).

Са друге стране, одбијајући да се изборе за „своју трећину“ Црне Горе, јер је то наводно мало, Срби су фактички дошли до нуле – толики је сада њихов утицај на јавни живот и црногорску политичку стварност. Због тога је заиста крајње депласирана тврдња да Срби и даље треба да одбијају заштиту. Као што каже чедомир Антић: Срби у овом тренутку немају права која имају националне мањине. До доношења устава требало би да се изборе макар за то. Можда је то за њих увредљиво, али мислим да је увредљивији њихов садашњи положај.

А какав је тај садашњи положај, врло прецизно је дефинисао Миша Ђурковић, научни сарадник у Институту за европске студије: „Након референдума Црна Гора је постала нова независна држава. Положај

српског народа у овој држави данас је алармантан. Иако са 32% чине трећину укупног становништва, Срби су маргинализовани у сваком погледу: без својих медија, без политичког представништва, без икаквог утицаја на креирање било какве политике, економски маргинализовани и посебно након референдума изложени шиканирању на својим радним местима. Ова ситуација нуди још горе перспективе када се прате изјаве владајуће црногорске елите која Србима чак одриче право на сопствени идентитет одбијајући да их призна као посебну етничку и националну групацију. Ако се не предузму озбиљни дугорочни напори, Срби ће у Црној Гори остати без икаквих права и на тај начин бити протерани, асимиловани и нестати. Полазећи од чињенице да је осим ових 32% још 35% грађана Црне Горе на последњем попису изјавило да говори српским језиком, заштита српског идентитета поставља се као приоритет. Супротно централистичком унитарном моделу који нуди владајућа структура, Срби ће морати да понуде и да се изборе за модел консociјативне демократије какав је Лијпхарт дефинисао управо за заједнице у којима не постоји једна доминантна национална групација, односно мултикултурални модел какав је деведесетих развијао Вил Кимлика. Полазећи од таквог циља поставља се низ задатака како за српску заједницу у Црној Гори, тако и за матичну државу Србију, као и за друштвене субјекте у Србији.“ (Политика, 20. јун 2006.)

У свијетлу ових чињеница, страх од мањинског статуса Срба у Црној Гори потпуно је излишан и неоправдан. Прије свега, треба знати да читав концепт мањинске заштите почива на томе да се ради о етничкој групи која је малобројнија од остатка становништва неке државе, а не од неке друге етничке групе. Пошто у мултиетничким друштвима, какаво је Црна Гора, постоји приближно иста бројност различитих етничких колективитета, једино је исправно све њих посматрати у односу на укупно становништво, што значи да се све могу сматрати мањинама. У односу на укупно становништво, све такве групе се суштински налазе у мањинском положају.

У случају Црне Горе, дакле, такве мањине су и Срби и Црногорци. Наравно да је њихова бројност (32% и 43%) сама по себи специфична заштита од дискриминације, или би бар то морала да буде, јер таквим групама стоје на располагању веома различита (класична) средства политичке борбе и други путеви остваривања својих права. Вил Кимлика, рецимо, сматра да националним групама довољне величине нису ни потребна групно диференцирана права:

„По мом мишљењу, ако је довољно велика, национална група има мало потребе за групно диференцираним правима, пошто може обезбедити свој опстанак и развој на основу уобичајеног деловања тржишта и уобичајеног начина доношења демократских одлука. (То, на пример, важи за бинационалне државе које у себи садрже две нације приближне величине и богатства.)“

Простије речено: да је среће, сам постотак Срба у Црној Гори (32%) омогућио би им да се уобичајеним политичким средствима лако заштите од било какве дискриминације, али пошто то из различитих разлога очигледно није случај, неопходно је и на њих проширити заштиту која је обично предвиђена за националне заједнице са мањим постотком у становништу, јер ће у супротном Срби бити асимиловани.

Такве најаве већ постоје, и власт их уопште не скрива. По изјавама челника црногорског режима, у Црној Гори ионако постоје само „политички Срби“, и само је ствар времена када ће они нестати. Страховитим медијским притиском, економским изнуривањем и директним уцјењивањем режим обавља свој посао, а да је заиста ријеч о планираном националном инжињерингу, на који још само Срби треба да пристану, показују и све чешће изјаве западних аналитичара на ову тему. Рецимо, експерт париског Института за безбједносне студије Европске уније, Џудит Бат, овако види постреферендумску ситуацију:

„Кључни тест за независну Црну Гору биће хоће ли она испунити своје обећање као једна свео-

бухватна и плуралистичка нација. То је национална идеја коју су албанска, бошњачка и муслиманска мањина не само прихватиле, већ су и помогле да се она створи. Они морају наставити да тако раде. Сада ће Црна Гора морати да одврати противнике независности од привлачних позива српског етничког национализма. Проиндепендистичка већина мора показати да Црна Гора може функционисати исто тако добро за оне који се идентификују као Срби као што може за све друге делове политичког тела.“ (Данас, 24/25 јун 2006.)

Имамо, дакле, једну сложну и свеобухватну плуралистичку нацију, за коју је независна Црна Гора испуњено обећање, а са друге стране „привлачне позиве српског етничког национализма“, које по сваку цијену треба неутралисати.

Још даље је отишао Гордон Бардош, помоћник директора Харимановог института на Колумбија универзитету. Да се не би замарао детаљима, он ствари посматра врло начелно и црно-бијело:

„Ја мислим да ће тензије временом спласнути. Мислим да је овде кључ у развоју догађаја на унутрашњој политичкој сцени Црне Горе, какве ће потезе вући најважније политичке снаге. Црна Гора је мултиетничка држава са 40 одсто Црногораца, 30 процената Срба, остатак чине муслимани, Албанци и Хрвати. Постоји више сценарија. Један је – ако се Срби временом буду све више осећали Црногорцима, односно трагали за својим идентитетом као грађани независне Црне Горе. Друга је ситуација – ако се Срби и даље буду чврсто држали свог националног идентитета, и политички и емоционално, онда ће политичка сцена Црне Горе све више подсећати на босанскохерцеговачку или македонску. А веома је добро познато како је тешка политичка ситуација у овим земљама.“ (Радио Слободна Европа, 10. јун 2006.)

По Бардошу, дакле, решење је прилично једноставно – да се Срби почну све више осјећати Црногорцима! А велика опасност за Црну Гору и регион вреба у случају да Срби поступе ирационално и остану оно што јесу. „Ако се Срби и даље буду чврсто држали свог национал-

ног идентитета“ – збиља, какво је то условљавање? Зашто Срби морају бити баш Срби?

Треба заиста бити ној па своју одбрамбену стратегију не прилагодити оваквим околностима. Јасно је да Срби што прије морају заштитити свој идентитет, онако као што то раде и остали народи. Наравно, да је Црна Гора заиста слободно и демократско друштво, не би било хитне потребе да се темељним индивидуалним правима додају и ова етничка, групно диференцирана. Међутим, црногорска власт је много пута показала да систематски злоупотребљава већину коју добија на изборима, сматрајући да онај ко добије већину има право да ради шта год му падне на памет, па и да мијења националну слику земље којом тренутно управља.

Овакво схватање демократије не само што је примитивно и насилно, него може бити и погубно за будућност српског народа. Постоји физички геноцид, а постоји и онај национално-културни. Њега називају: етноцид. УНЕСКО под тим термином подразумева „сваку активност усмјерену на лишавање етничких црта или идентитета, сваки вид националне асимилације или интеграције, приморавање на прелаз у туђи начин живота и сваку пропаганду против одређеног народа“. Када имате на дјелу упорно фалсификовање историје, забрану и ограничавање српског језика, насилну (у условима политичког и економског притиска) измјену националности људи – онда је то по дефиницији етноцид. Етноцид који се спроводи у Црној Гори – то је насилна асимилација Срба у нове, националне Црногорце, тако што их уцјењују и тјерају да се одричу од своје историје, свог језика и културе, својих светиња, своје религије.

По нашем дубоком увјерењу, Ђукановићев режим био би жестоко уздрман већ првом стварном подјелом на националне части, јер се његовим клијентима уопште не би исплатило да буду национални Црногорци уколико то не подразумева тоталну доминацију и монопол.

Желидраг Никчевић

О СТРАШНОМ ГРЕХУ НАЦИОНАЛИЗМА

Овај текст има за циљ да допринесе објашњењу једног феномена који је присутан и нашем као и у многим другим друштвима, а који се показао јако отпоран у протеклом времену остајући доминантан и актуелан и у времену у коме живимо. Реч је о национализму, а желим да о овом феномену говорим из перспективе његовог честог везивања за веру, у нашем случају за православље. Намера је да се покаже како је питање национализма, ближе одређено у редовима који следе, не само неспојиво са православљем већ му је и директно супротно. Отуда и назив овог рада: о греху национализма. Покушаћу такође да укажем на аспекте и димензије греха (грешке, заблуде) овог феномена.

Под национализмом подразумевам доминацију нације над личношћу. То је стање фасцинаности одређеним националним колективом и припадности њему. То је такође истицање сопствене нације као супериорније (у било ком смислу) у односу на друге нације пер се. У следећем стадијуму, национализам је такође апстраховање недостатака које појединци одређене нације имају (а који на овај или онај начин симболизују нацију) а још више апстраховање недостатака који се могу уочити на колективном нивоу, тј. на нивоу институција одређене нације у којима се сама нација пројектује (држава и сл.).

Отуда произлази нужна симплификација којом се национализам одликује: расуђивање полази не од факата, аргумената, или било ког конкретног питања или проблема, већ од априорне дихтомије нација/не нација (други) у коју се смештају информације по, мање-више, црно-белом кључу позитивности нације и негативности не-нације, уколико било који факат доводи у питање априорни позитивни идентитет нације. Отуда и нација, тако схваћена, као и сви факти који се пропуштају кроз тај филтер, постају чиста фикција, тј. идеолошки конструкт.

Овде поново треба направити разлику између национализма и нечега што се колоквијално назива патриотизам, а што би требало да означава извесну “љубав” према одређеном колективу ком се примарно припада (јер постоје бројни колективи којима се истовремено може припадати: породица, друштво, држава, нација, фирма, школа, партија, итд.). Овде је реч о умеренијем поимању нације и њеног места у животу појединца. Екстремнија варијанта национализма прелази у шовинизам, који више нема у виду превасходно “наклоност” према одређеној (својој) нацији колико мржњу и нетрпељивост према онима који тој нацији не припадају и од ње су различити језиком, обичајима, итд. Ова шематична слика не служи било каквој социолошкој типологизацији, нити би те критеријуме задовољила, већ више једном претходном и оквирном одређењу како би се прешло на анализу проблема национализма и (православне) вере.

Чест је случај да се на нашим просторима нација и вера снажно повезују. То иде чак до те мере да се једно сматра неодољивим од другог, или чак нужним производом другог. Бити припадник једне вере (у нашем случају православне) значи бити припадник једне нације (српске) и обрнуто. При томе се најчешће не полази од саме вере већ од нације као изворнијег ентитета (Срби) који, потом, поседује одређену веру. Тако су Срби православни (као што су то и Грци и Руси, или као што су Хрвати католици), и имају “своју Цркву.” Иако је то сасвим уобичајено, и чак до одређене мере оправдано, доводи нас до првог проблема. Теолошки гледано, приоритет не може имати народ, нација, држава или било који други ентитет у односу на Цркву. Из истог угла гледања, колектив не може имати доминацију над људском личношћу што се тачно дешава у национализму.

Иако не постоји и не треба да постоји дефиниција Цркве, ипак

би се Црква у одређеном смислу могла одредити као заједница слободних личности. То значи да Црква представља заједницу у коју појединац слободно улази и која није нужност у смислу задатости коју имају породица, нација и сл. (нико нас не пита од којих родитеља ћемо се родити, у ком народу, времену итд.). Напротив, у Цркви ми бирамо да нам “браћа” и “сестре” буду они са којима ми желимо заједницу а не они са којима силом прилика морамо бити у колективу. Ту се показује непрестива дихтомија између нације која је категорија нужности у Цркви која је категорија слободе. Не бира нација да уђе у цркву него увек личност, већ самим тим што само личност и има могућност да бира. Отуда нису у Цркви пре свега Срби (иако није нужно да се тај идентитет изгуби, напротив, он може бити афирмисан), Грци итд. већ личности које хоће да буду у Цркви. Сходно томе, било је, има и биће увек припадника одређене нације који су атеисти или поклоници других вера, култова и сл., па тако нису чланови Цркве. Бити у Цркви пре свега значи исповедати једну веру, на основу чега се крштавамо, а не бити припадник нације. Али, бити у Цркви не значи престанак одређеног националног идентитета, већ његову трансформацију, његово умирање и поновно рађање. Отуда апостол Павле говори да нема више Грка, нити Јеврејина, роба ни господара, мушко ни женско, не у смислу да све то престаје да постоји већ да само по себи не игра никакву улогу већ само ако је афирмисана људска личност у ономе што она јесте.

Црква је, даље, пре свега конкретна заједница – епархија, на челу са епископом, а не систем више епархија организованих у одређени административни поредак који резултира “српском” или “грчком” Црквом (важно је напоменути да је оригинални назив “Српске православне Цркве” управо “Пећка патријаршија” где је акценат на територијалном а не

националном, као што је то и у титулама епископа-патријараха: патријарх цариградски, александријски, московски итд.). Одређена Црква – заједница верних на одређеној територији – је управо Црква свих верних који ту живе, а они могу бити било које националности: Срби, Роми, Американци, Јапанци, Албанци, Хрвати, Ескимци, Етиопљани... зашто не и ванземаљци ако се појаве и поверују у откривење.

Сада се стичу услови да се виде размере греха национализма. Национализам нужно резултира идолопоклонством нацији, које не афирмише на првом месту људску личност као што то Црква чини, већ људску личност потчињава над-личном ентитету. У том смислу нема квалитативне разлике по овом питању између нацизма, расизма, комунизма и национализма, пошто је у свим овим случајевима људска личност подређена неком над-личном ентитету: нацији, раси, партији и сл. Ова опсервација може бити проширена и на државу генерално, будући да је и она ентитет нужности који претпостављено добро већине и свој сопствени опстанак углавном издиже над појединцем.

Национализам, дакле, негира људску личност као апсолутну вредност у овоме свету и тиме се непомирљиво супротставља вери Цркве и саме Христа који “оставља 99 оваца и иде да тражи једну залуталу” и који бескрајно поштује слободу и вредност сваког појединца безусловно, будући да је управо појединац као личност “икона Бога” а ту своју Боголикост остварује у “заједници живих” тј. Цркви. Отуда је национализам само маскирани сатанизам (у истом смислу у коме је то у својим програмским начелима и историјски материјализам), уколико се овај последњи схвати као негација личности, њене слободе и стваралаштва, што би и било неко примарно одређење зла и Сатане као његовог носиоца.

др Давор Џалто

НАША НЕПРОСВЕЂЕНОСТ

ШТА БИ НАМ ДОСИТЕЈ ГОВОРИО

Требало би да српска елита показује снажнију вољу за просвећивање народа, мењање архаичног обрасца мишљења и понашања.

Свети Сава је на почетку нашег уређеног језика, књиге, закона и просвећивања. Светосавски дух је дефинисан као главна духовна нит српског етноса. Метафорично то изражавају приче о томе како је он подучавао људе да у кућу пуштају светлост и проналазе добро у себи и ономе што раде. Такву просветитељску службу не би требало само славити у свечаним школским и родољубивим приликама, са пуно испразног причања и домишљања, него и мерити докле смо стигли са уношењем светлости знања у српски народ.

Како у том погледу стојимо данас у Србији?

Уверен сам да је већина грађана Србије незадовољна, не само економским стањем друштва, него и достигнутим нивоом цивилизованости. О томе говоре многи, од новинара, до истраживача и научника. Све је више погледа и са стране, ми виђени очима странаца и очима Срба који живе у свету. Невоља је у томе што постоји много супротстављених мишљења и објашњења, а нисмо подучавани дијалогу, толеранцији и рационалном погледу на свет. То је болна страна нашег друштва. У Србији је све политизовано. Најмоћнија је политичка памет, политички и политикантски интереси. Најмање су важне истина и чињенице. (Присетимо се чувене флоскуле из доба титоизма када су писци, научници, уметници и функционери осуђивани због “узнемиравања јавности”, ако би начепили неки “табу”).

Оправдане су тврдње да немамо изграђено друштво, са утврђеним системом вредности, које би одговарало 21. веку развијеног дела света. Радимо лоше и неодговорно, нарочито у

државним и јавним институцијама, чувени јавашлук и фатализам проглашавамо националним “стилом” и “душом”. Свет се драматично мења, а нама се још потурају преживеле вредности - епска историја и демагошки национализам, лишени рационалности и (само)критичности. Уместо стида што деца и унуцима остављају толико корова и ћорсокака (и дугова), што су им више узели унапред него што тестаментом остављају, деде и очеви, чувари архаичног српства, просечности и уравниловке, намећу своје погледе потомцима, гласају против њих, све кукајући за њихову судбину! Цинично звучи хваљење да су се жртвовали за светлу будућност Србије и пребацивање младима за нерад и белу кугу. Ниједан европски народ није имао у 20. веку толико пропалих пројеката као Срби, а још увек гаје илузије да се могу остварити! Од те силне бриге за њих, коме се год од младих укаже прилика бежи из земље. (Као утешна награда прихватају се Београд или Нови Сад. У тим престоницама власти и капитала постоји могућност да се нађе посао и цивилизовано живи).

Паразитска елита, интелектуална и политичка, има једно и вечито оправдање: криви су други, вечито се позивајући на злу коб историје. Развила се читава “наука” и “поезија” о томе шта нам је све отето и у чему смо онемогућени. (Једина призната српска мана, развијена до митологије, јесте неслога, односно издаја. Типично за недемократски начин мишљења у неоствареном друштву, које сигурност налази само у једноумљу).

Отужно је више слушати “мудраце” који нам “откривају” да велике силе намећу вољу малим земљама. Ти “мудраци” никако да нам кажу зашто смо остали мали и слаби, зашто толико губимо, зашто се осипамо и страдамо, да ли смо могли боље проћи, мање страдати и изгубити. Откуд толика разлика

између онога што мислимо о себи и онога што постижемо, између овога што имамо и што бисмо могли имати? Зашто је мало који Србин постигао нешто вредно у Србији? У политичким причаоницама и псовачким представама прикривају раније заблуде, своје незнање и нерад. Циљ им је да добију гласове простонародне и освоје власт до

кршења закона (“сналажљивости”), хватања пречица, хајдучије, кићења туђим перјем, непоштења и испразног причања, боље се живи и брже пење на друштвеној лествици. Деца нам се не васпитавају да мисле слободно, живе од рада и да се надмећу радом и идејама, међусобно и са светом. Положај жена и њихово учење е у друштвеном животу, једно је од уочљивијих мерила наше заосталости.

Колико је Србија незрело, непросвећено друштво, показало се у последњих петнаест година: распад СФРЈ, догађаји с Косовом и Црном Гором, однос према Европи, Хашком трибуналу и глобализацији, убиства премијера и противника режима, сахрана Слободана Милошевића, суђење криминалцима, понашање странанака, референдум за Устав. (Да смо били просвећенији и економски јачи, боље бисмо проценили своју моћ и интересе, мању цену бисмо платили 1804-

Доситеј Обрадовић

следећих избора.

Мислим да је први и најважнији разлог томе што смо учени и васпитавани да овакви будемо. Гуслање о славној прошлости и “свијетлом оружју” на вишој је цени од рада, памети, знања и поштења. Хајдук разбојник у националном наслеђу добио је узвишеније место од ратара и учитеља. У школи се више учи о војсковођама и изгубљеним биткама, него о култури, раду, моралу, вредностима живота и друштва. До данас нисмо створили обавезујући кодекс рада и друштвеног понашања. Ово је земља у којој није пожељно мислити својом главом, имати морална начела, радити савесно и корисно. Униформа, простота и надменост носилаца власти, грабежљиви скоројевићи, демагози и опсенари утицајнији су од цивилног духа, уљудности, хуманости, поштења, вредноће и знања. Од

1813, 1912-1918, 1941-1945, 1989-1999. године. Код нас се жртве и страдања не рачунају у губитке него у херојски отпор. Славно умирање нас је десетковало, враћало уназад, завањало са суседима). Дошли смо били у ситуацију да будемо најсиромашнији у Европи, изоловани и кажњавани, да немамо државу, територију, границе, име, заставу, грб, устав, јасну националну стратегију. Косово је губљено сто година (и више) у школи, цркви, академији, владама, економском, културном и кадровском политиком, више него у Бечу, Вашингтону, Бриселу, Москви и Тирани.

Кад би земља почела, што народ каже, истурати кости слављених владара, светаца, вођа, војвода, идеолога, реформатора, комесара, градитеља потемкинових села, подземних аеродрома, атомске бомбе, промашених инвестиција и самоуправљања... срушило би се много споменика, распали би се уджбеници историје.

Непросвећеност наша није апстракција. Препознаје се на улицама, фасадама зграда, путевима, стадионима, излетиштима, гробљима, у градском превозу, хотелима, сеоским двориштима, возовима, клозетима, скупштини, разговору, фабричком кругу, парку. Тешко прихватимо да су нам то већи проблеми од Хага и глобализације. Наши одсељеници уочавају велику разлику између живота у Србији и Европи, већ после годину-две тешко прихватају све ово у чему су рођени. Дођу повремено да “узму жељу”, сентиментално похвале родни крај и брзо одлазе где је боље. Тешко је изаћи на крај са нерадном и корумпираном бирократијом.

Није ни чудо што ми као непросвећена и сиромашна земља осећамо нелагоду пред просвећеним и богатијим светом, што су нам интимно ближи Азија и несврстани од Европе. (О Западу говоримо само што је неповољно, о лошим странама капитализма и демократије, а мољакамо од њих кредитне и помоћ, склањамо паре и децу). Србијански обор-кнезови боје се јасних правила уређеног света, јер им онемогућују самовлашће, дивља правила и корупцију. Они мисле лукавством да надмудре свет, уђу у њега марифетлуком неким. Ми још верујемо у пророчанства, у оружје и богомдане вође, уместо у рад, знање и право.

По правилу Срби који мало знају, који нису крочили преко границе, шире ксенофобију и неповерење према европској заједници. Као они ће нам све узети, покорити нас, поунијатити. То се и може десити земљи која има мање од седам процената високообразованих грађана (много мање креативних интелектуалаца!), а још се од књаза Милоша расправља имамо ли превише школованих људи! Географски Србија јесте у Европи, али није по учинку запослених, школама, хигијени, здравству, јавним службама, животном стандарду и грађанским правима. Оваквој Србији, сиромашној, непросвећеној и ошамућеној од НАТО бомби и домаћих опсенара, није лако да се усправи. Нема здраве ослонце и полуге које би је уздигле. Застарели систем образовања, у коме скоро сва средст-

ва одлазе на (мале) плате запослених, не може препородити Србију. Не може то ни радничка класа, стасала у самоуправљању (сада незапослена или у пензији), ни интелигенција оптерећена идеологијом. Млађи и образованији део нараштаја би могао, али је онемогућен и не види шансу у оваквој Србији. Само култивисано и образовано грађанство може успешно извести привредну и друштвену реформу и Србији обезбедити достојно место међу државама.

Не морамо формално ни бити чланови Европске уније, поготово не наврат-нанос. Нису то ни неке богате европске земље. Нико није срећан због глобализације и американизације света, али томе се може успешније одупрети организованија земља, културнија, самосвеснија. Ни Европљани не желе да буду американизовани, нити да мањи народи буду подређени великим. Не тражи се ни од нас да

се одрекнемо свог националног обележја, културног наслеђа, свог имена, језика, православља, славе, ћирилице, природних богатстава, шајкаче, шљиве и трубе. Ми смо, овако заостали, неодговорни и у свему непродуктивни, себи већа опасност од светских сила. Треба знати своје праве вредности, умети их неговати, показати и наметнути. Пре формалног чланства у ЕУ морамо се подићи до цивилизованог нивоа просечних Европљана, да се трудимо, због себе, да будемо равноправни, у великом мору препознатљиви, а не да се као трећеразредна заједница безлично утопимо. Ако се покоримо њиховим критеријумима, не морамо се понизити и нестати. Обележја национална боље се чувају знањем, самопоштовањем, правдом, истином, већим платама, хуманошћу и солидарношћу, него националистичким шареним лажима. Хвалисава грандоманија, аутистичност и самоубилачко терање ината, само су прикривена несигурност, комплекс ниже вредности.

Ми бисмо морали имати национални програм препорода, заснованог на модерној просвећености. То значи боље образовање, виши ниво опште културе, бољу државну управу, више рада, слободе и демократије. Са оваквом непросвећеном и антиграђанском државом, под теретом неплодног наслеђа и великом политизацијом свега и свачега, не може се подизати Србија. Из кризе не можемо изаћи замајавањем славном прошлошћу и небеским посланством, све "седећи и дуван пушећи". Не помаже ни кукање што смо ту где смо, што нам је судбина несклона, што су сви против нас... Морамо се окренути будућности, веровати у себе и користити целокупне духовне и материјалне могућности. То ћемо лакше постићи учећи се од оних који знају више. Доста смо били понављачи који се на све жале, а никако да се дају на посао и учење.

Срби (и сви други који живе у Србији) нису лош и неспособан народ, али су погрешно васпитавани и учени, често жртвовани, варани и плачкани. Будућност се не може темељити на магловитим митологијама, већ на полетном стварању, добром животу, заштити

еним природним ресурсима, правима и слободама. Тада, поносни на своја достигнућа, можемо рећи: Ја сам Србин! Ово је моја лепа Србија! Ко може данас бити поносан на овакву организацију државе, њене институције - Скупштину и Владу, судство, политичке партије, полицију, телевизију и штампу, школе и факултете? Мало је личности на јавној сцени у Србији које изазивају поштовање, као, на пример, Патријарх или неколико храбрих жена.

Потребни су нам просвећени грађани, који су у току светских достигнућа, који знају бар свој језик, стичу дигиталну писменост, говоре и понашају се уљудно, цене своје и туђе, поштују законе и моралне норме, не пљују по улици, не бацају отпад у реке, не сатиру шуме, плаћају порез, раде пуном снагом за своје и опште добро. Србија нема користи од патриотских гуслара на телевизији, лењиваца, кафанских критичара, од свештеника који се више баве политиком него пастирским радом, од неуљудних и корумпираних посланика и министара, бахатих службеника, криминалаца, грађана који краду и уништавају све што није њихово...

Родољубље није производи најлошији аутомобил и возити се у њему, удисати загађен ваздух, јести лош хлеб, неговати културни и политички шунд и бити фаталистички помирен са животом у драгој нам баруштини.

Корисније је умити се и почистити своју кућу, него респавати светске проблеме и вечито говорити: не! Кад се будемо више кретали светом и са светом, много шта ће нам се само казати.

Не може Србија бити економски лидер на Балкану са старим, недовољно образованим и непросвећеним становништвом, чији најбољи део жели да оде из ње. Потребан нам је оптимизам модерног просвећеног духа, да се брже ослобађамо нагомиланог зла и трулежи у себи. Кад грађани буду еманципованији и одговорнији, биће боља Србија. У школске програме треба уносити, без идеолошке и политичке манипулације, поред примера славе и величине, и наше мане и грешке.

Изгледа да су старински

САВИН ПРОЗОР

Сретох Га

У Русику
Ватопеду
Хиландару

На непроходној козјој стази
крај стрме обале Атоса
у тишини високих кипариса

У жезлу Његовом
у сваком чвору Његове бројанице
у оку Млекопитатељнице

У смиреној речи аве Галактиона
у ангелском појању ватопедског хора
у светим сасудама Хиландара

У сваком златокругу светогорском
у сваком погледу монашком
у сваком кораку свечарском

И кроз његов прозор
загледах се
у напаћен и бољи свет.

Стефан Вујчић

ПСОВКА КАО СТИЛ ЖИВОТА

Истраживање псовки и псовања у свакодневном животу многи сматрају неозбиљним и маргиналним проблемима.

Међутим, псовке представљају значајан социолошки и језички проблем који треба озбиљно проучавати. Људи су одвајкада псовали, грдили, богохулили, клели и проклињали и ништа не може да их одвикне од тога – „ни опасност вечног проклетства, ни много опасније, конкретне земаљске казне – од батине до смртне казне – којима су псовачи раније били изложени“. Веза свакодневног живота и псовања видљива је у друштвеној и лингвистичкој равни и може се посматрати као саставни део начина и стила живота, али и као својеврсно раслојавање језика. Језички стручњаци нису поклонили посебну пажњу псовкама, вероватно из предубеђења да опцене речи и њихово значење не завређују да буду предмет научног проучавања, или пак стога што због широке употребе тешко да се ишта ново о томе може рећи. Псовка је постала уобичајена и свакодневна појава. Поређење свакодневице и псовке доводи до закључка да су се обе речи сматрале припростим и нижим реалитетом. У многим речницима свакодневица се тумачи као припроста али не као так-ва коју би требало одбацити. Од самог почетка та реч је носила недвосмислено пејоративно значење: свакодневица као обичан дан за разлику од недеље и празничних дана. Често се употребљавала као реч са најразличитијим омаловажавајућим значењима, као на пример „халјина за сваки дан“, „шешир за сваки дан“, „свакодневно јело и лице“, „свакодневно лице“, „досадно свакодневно наклапање“.

Дакле, као и псовка, свакодневица је поседовала омаловажавајућа значења. За просветитеље који су се залагали за префињену културу и цивилизацију, свакодневица је била одбијајући појам, баш као и псовка. Свакодневица унижава оно што је узвишено,

Што је манир. Ово њихово тумачење може се применити на псовку као нижи реалитет који представља у1085 најтрајнију анонимну креацију које се грађанска култура овог поднебља стиди, а у чијој се драгоцењој, готово спасилачкој замени за реалну деструкцију вртоглаво препушта и подаје сваки појединац са осећањем неизмерног задовољства. Псовање је и нека врста жеље за самопотврђивањем и самореализацијом, али на вулгаран начин. У таквим ситуацијама псовање се јавља као сувише велико негодовање, жучно, афективно, неконтролисано и зато звучи вулгарно. Кад у оспоравању и негодовању немамо довољно аргумената и кад они не могу да постану довољно убедљиви, у помоћ се често призива псовка.

„Псовање“ је скупни појам који укључује и грдњу и хуљење. У својој данашњој функцији ове три категорије једва да се могу разликовати, а ипак су различитог порекла. Богохуљење је дете каснијих епоха, јер ранија божанства нису била претерано осетљива па није могао да их увреди неки исказ који их је доводио у незгодне везе... Грдња и псовање су прастари. Псовање је старије од језика. По мом мишљењу оно потиче од претећих кретњи супарничких мужјака животиња – или женки, јер има животињских врста попут хијена, код којих женке имају водећу улогу и боре се за њу. Те претеће кретње, требало је да униже, заплаше противника и да пратиоца охрабре пред борбу. Ако се један од противника плашио борбе, размена претњи била је шанса да се физичко обрачунавање избегне а да се не изгуби престиж.

Тачно и ту функцију има псовање. Ко псује, руга се противнику или се размеће (Г. Лауб, Уметност смећа).

Псовање има и позитивне стране, не само због вербалне одбране, него и због потискивања ирационалне друштвености и агресије. Познато је да кад нагазите неког, тај ће вас опсовати или ударити. И

онај који је први у свету опсовао саплеменика уместо да му разбије главу ударио је темеље нашој цивилизацији.

Псовка нам указује да је напад увек јачи од изазова. Она замењује снагу аргумената аргументом псовачке снаге, изражава осећања на рђав и вулгаран начин са сувише много негодовања, тако да понекад изгледа да псовачи немају других осећања, већ само производњу емоција у некој врсти псовачке радионице. Разарањем патријархалних образаца и породичног живота почело је ходочашће псовања које је врло брзо населило сва подручја и све поре друштва.

Професор Јарословскога педагошког универзитета Владимир Желвис, који је први у свету докторирао на проучавању псовања, каже: „У неким кавкаским културама увреда псовком може се спрати само крвљу. Стари Јевреји су за нарочито грубе псовке псовача могли осудити на смрт“.

За овакве примере не треба узимати нама далеке културе, довољно је подсетити се шта је у нашем истинском патријархалном обрасцу значила псовачка увреда.

Социологију, пре свега, занимају функције псовке.

Псовање нас враћа на стару дилему: хоћемо ли стварност или слику о стварности? Хоћемо ли ласкировку или беспопштедну критику свакодневног живота? Социологија псовке је социологија конфликта. У конфликту се и огледа манифестна функција псовке, док би њена латентна функција била растерећење модерног света у добу празнине. Псовка може да буде искрена и да ствара али и руши лажни поредак вредности.

Људи псују због егзистенцијалне муке, обести, мотивисано и немотивисано. Псовка понекад може представљати и новоупориште у комуникацији, у покушају да се стекне предност (свађа, нпр.). С друге стране, псовање може бити нека врста експеримента, препуштање другачијем стилу живота

и комуникације. Тада псовка личи на игру и нема други циљ изузев „псовања ради псовања“, жељу да се просто буде другачији. Псовка је нека врста протеста која проистиче из жеље да се у језику ослободимо готових формулација и опшгих места које нам заједница намеће. У том смислу и псовка се, слично вулгаризму и сленгу, може посматрати као раслојавање језика. Треба истаћи да битан подстицај за стварање сленга долази из извесног осећања интелектуалне супериорности. Сленг замењује речи које су се „излизале“ и израз је човекове склоности према игри: „он је несташно стварање новог, али тамо где се заправо не захтева нешто ново. У свету чистог разума стара реч је сасвим добра: то је само наше осећање које се више не може поднети. Сленг је језичка расипност, он је спорт као и сваки спорт, суштински припада омладини“. И псовка припада, пре свега, омладини. Сленг је борба против онога што је отрцано и досадно.

Својим карактеристикама понекад се зна приближити псовци, али је често поетског карактера

НОСИМ ЛИМ У КОРАКУ

Кроз многе очи
Протече Лим
Видом у невид
Сада водења
У очима мојим

Несташна звездоловка
Незнаних жеља
Љепотан и љепотица
ћути и слути

Давне сјене и сјете
Сплаваре и праље
Историју своју
О белом анђелу
Камењу шапуће

Носим Лим у кораку
Од извора до ушћа
Плаче и пјева
Између мојих дланова

Деведесет и неке
Са обале Мајне
Лим извирао
Испод моје коже
Унатрашке

И кад очи закључам
Водењаче непрестано
Тај љепотан и љепотица
Мојим невидом у костима
У неким другим очима

Његош М. Несторовић

са пуно маште и интелигенције. Сленг увек мора бити свеж и захтева стално обнављање. Псовка такође може бити резултат досаде, а, као што знамо, досада је најгори педагог. Образац псовања који је тако препознатљив најчешће се усваја несвесно и припада тзв. дионизијском обрасцу који се противи било каквим ограничењима живота. Дионизијац тежи да се ослободи свих граница које му је наметнуло његових пет чула. За дионизијски образац карактеристични су егзалтација, транс, екстаза, псовка и све друге врсте претеривања.

Већ смо истакли да се псовка повезује са повредом моралног интегритета појединца. Морални кодекс, моралне норме на којима почива грађанско друштво, тежња за редом, тзв. пуритански морал, имају негативно одношење према псовкама. Без обзира на све ове врлине, свако је бар једанпут некоме плуснуо у лице псовку, у неком свом дубоком разорном незадовољству. Псовка је нека врста протеста због нелагодности културе и норми које су принудног карактера. Култура на неки начин треба да поништи псовање, што није случај, често се мисли да контракултурно и псовачко понашање настаје због изостанка социјалне контроле.

Тад проради онај познати инат, нпр. код деце, кад почињу да псују и да се другачије понашају. Постмодерно време, постмодерна књижевност посебно, афирмисали су псовачки стил живота. У постмодерном добу догодио се не преокрет већ слом система вредности. Ружно је постало лепо, тако да је псовка афирмисана скоро као свакодневни начин комуницирања. Постмодернисти кажу да је све допуштено, да све пролази, „шок је шик“, па и псовање постаје нека врста помодног тренда.

Псовка се увек додавала као нека неочекивана „кап“ у књижевности, причама и романима. Постмодерна књижевност је живо сведочанство како прекомерна употреба псовачког језика може довести до ситуације да у псовкама тражимо кап књижевности (Лимонов, Буковски, В. Стевановић). Савремена књижевност истински истреса пред читаоца доживљавање јунака без

икаквог устезања. Има мишљења да псовачка жуч изазива катарзу. Више нема стида кад су у питању вулгарности и псовке – све што је људско не треба да буде страно.

У књижевности као да се афирмисала „поетика ружног“ (Ж. Павловић). За једног нашег писца, који је у великој мери афирмисао псовку као природни ток живота и који је сликао живот онакав какав јесте, најчешће трагичани бруталан, истиче се његова наклоност према поетици ружног, али ружног као истинског. Псовање је аутентична манифестација стварности, сазнање о људској егзистенцијалној муци и опорној стратегији преживљавања.

Социолошки гледано, псовка је најчешће производ маргине друштвене стварности, периферије живота, драстичног сусрета села и града. Они који псују због егзистенцијалне муке потичу углавном из једног слоја живота изван његове матице, осуђени на вегетацију и стратегију преживљавања. Литература је пуна таквих маргиналаца који се одају пићу и празном наклапању. И псовци. Псовка може имати одређену функцију, али језички егзибиционизам са низом вулгаризама и псовки, са припростом нарацијом пуном појединости, уме понекад да прекрије све. Поетика ружног и литература са много псовки реакција је на голи естетизам који сматра да живот постоји да би довео до књига. Корак ка побуни, крик побуне врло често може бити неутрализован језичким манифестацијама неподношљиве људске егзистенције коју живе пијанци, проститутке, кафански митомани и ситни преваранти – цео један свет испао из колосека свакодневице. Њих је мимоишао пун и складан живот, они живе један огољени псеудоживот. Њихове псовке су сугестивне и лепљиве. Сваки човек кроз цео свој живот непрестано слуша говор различитих начина изражавања, у овом случају псовачког. Тон конверзације мења се у зависности од контекста и ситуације. Увреда и псовка су стални пратиоци конфликтних ситуација.

Норберт Елијас је показао како цивилизација, захваљујући манирима и прописаним нормама и правилима, регулише међуљудске

ПЕТНАЕСТ ГОДИНА МКК "СВЕТИ САВА"

УГРАДЊА ТРАДИЦИЈЕ У НОВЕ ВРЕДНОСТИ

односе кроз развој контроле осећања, који се уче у облику правила понашања. Посебни и изузетни манири, језик без псовки, наступањем цивилизације, служио је за одвајање и истицање виших слојева. Процес цивилизације резултирао је потискивањем многих образаца у приватну сферу (област приватнога). Лепи манири прелазе у појединачно над-ја; где се данас каже: извините, раније су пљунгали ударци, шамари и псовке. Кад потону и кад се забораве култура, цивилизацијска уљудност и учтивост, тад почињу да навиру псовке.

Током историје виши слојеви култивишу контролу осећаја у облику правила понашања као цивилизацијског процеса. За своје истицање и статус они користе посебне манире, па чак и посебан језик. Правила понашања реализовала су се захваљујући јаким друштвеним притисцима који се активирају да би се она поштовала. Друштвена принуда и притисци најразличитије врсте утичу на прихватање онога што се сматрало пуким манирима. Промене понашања које су узроковане друштвеном принудом резултирају променом саме људске природе. Појаве и понашања који су некад изгледали сасвим нормално, почињу изазивати стид и гађење.

Остаје питање колико нелагодност у култури провоцира наше свакодневно псовање, колико је псовка постала навика и немогућност другог избора. Човек који не псује данас изгледа скоро непримерено; метафорички речено, личи на голог човека који се појавио на пријему лепо обучених људи.

Култура је уношење реда тамо где га нема. Стога се решење питања о пореклу реда у друштву огледа у свакодневним облицима људског начина живљења. Ницање и успостављање норми, налога који долазе споља, није ништа друго до својеврсно наметање одређених правила појединцима који живе у одређеној заједници. Међутим, лично и културно усавршавање, усавршавање људских заједница у целини, састоји се у уношењу у себе тих спољашњих налога.

проф. др Драган Коковић

Протекле године навршило се 15 година од оснивања Милешевског културног клуба "Свети Сава" у Пријеполу. Иницијатива групе јавних посленика обелодањена је у листу "Полимље", 25. јануара 1991. године, а у истом броју "Полимља" изашао је подлистак посвећен Светом Сави. Просветни савет Србије препоручио је школама да се "достојно оживи сећање на дело и личност првог српског просветитеља". После скоро пола века изгнанстава: "Премудар и благ и помирителъ и вичан прапштању, поново дође Свети

Радовић. "Обнављање живе воде у старим изворима је још један доказ да су узалуд спаљивани и Милешева и Свети Сава - и да нам изван културе нема живота ни опстанка међу људима и народима" написао је Матија у поздравном телеграму, а у принципима новоформираног Клуба зацртано је да ће он следити културну традицију рођену почетком века, тачније 1904. године када је формирано прво "православно црквено певачко друштво Свети Сава". У програму, усвојеном на скупштини, истиче се да се рад Клуба темељи на културној традицији српског народа, али и на принципима модерне просвећености и захтевима савремене цивилизације, грађанске одговорности и етике рада, на прихватању богатства у различитостима, праву на слободно мишљење и креативно стварање.

Прве године деловања Клуба поклапају се са временом растакања Титове Југославије, ратова на простору некад нам заједничке државе, захукталог настајања вишестраначког система и протичу у атмосфери хиперинфлације и оскудице. Клуб храбри, подстиче и организује конкретне акције које ће задовољити културне потребе и допринети националној и духовној обнови српског народа, а у светосавском духу мирања и толеранције са свима који живе са нама. У том правцу

проучава се и афирмише активност некадашњег црквено-пјевачког друштва из 1904. године, учествује у обиљежавању 80-годишњице ослобођења милешевског краја и Старе Србије од петстогодишње турске владавине, организују се трибине, промоције књига, сликарске изложбе...

После објављивања неколико подлистака у "Полимљу" Клуб организује издавање сопственог гласила, годишњака - "Савиндан". Почев од петог броја, он добија нову концепцију, излази са проширеним бројем страна и добија корице у колору. "Савиндан" постаје огледало Клуба и својим садржајем обухвата све важније активности на плану духовне и матери-

Сава међу неке Србе склоне забораву и штовању туђих светаца". Будући да су мошти Светог Саве 360 година лежале у манастиру Милешеву, одакле су однете и спаљене на Врачару, то су се Милешевци осетили најпозванијим да кроз једно нестраначко удружење "свестрано упознају светосавско духовно наслеђе и нашу ембрионалну културну баштину".

Оснивачка скупштина, у препуној Великој сали Дома револуције, одржана је 15. јуна 1991. године. Прочитани су поздравни телеграми Добрице Ђосића, Матије Бећковића и Брана Црнчевића, а присутним се обратио митрополит Црногорско-приморски, господин Амфилохије

јалне обнове, обележавања значајних јубилеја и преломних збивања у пределима Рашке области између два Савиндана. На стварању такве ревије највише труда и несебичног залагања улаже уредник Милорад Веруовић са сарадницима-новинарима: Милева Малешкић, Милан Р. Цмиљановић, Вујица Бојовић, Љубомир Шуљагић и Драгољуб Гагричић. Нови графички изглед и заглавље “Савиндан” дугује Веселину Нишавићу из Новог Пазара. Значајан простор у ревији заузимају озбиљни, често специјално за “Савиндан” припремљени, чланци, оригинални научни радови, прикази и есеји. Ту су радови универзитетских професора, научника - истраживача, истраживача у локалним музејима све до пасионираних, често врло вредних и даровитих истраживача ближе и даље прошлости Рашке области и шире. С друге стране су прилози посетског и прозног садржаја, надахнуте новинарске репортаже, илустрације, цртежи, фотографије, Савиндан за децу, писма читалаца и др.

Са новом концепцијом “Савиндана” уобичајило се да се уз Савиндан врши промоција новог броја што је истовремено била прилика кад су се сумирале целокупне активности Клуба. Неколико промоција одржано је и у другим градовима Рашке области и у Београду, где је ревија побрала низ ласкавих оцена. У разматраном периоду 15-годишњег деловања последњу тријаду карактеришу битне измене околности у којима Клуб делује. Извршене су такозване демократске промене у друштву, држава се јасно определила за европску будућност, с циљем што бржег уласка у Европску унију, али су остала недовршена питања Космета, Хага, регионализације, децентрализације... У тим новим околностима нужно је било редефинисати, не основна програмска начела Клуба, јер она су, углавном, добро конципирана, већ практично деловање прилагодити новим условима и захтевима. Како један сарадник “Савиндана” написао, почетком 2001. године: “Изгубиће привлачност гуслање о славној прошлости, кукање на комунистичку и светску заверу, на српску неслогу... Традицију као културно и духовно наслеђе треба неговати, али не може се враћати традиционализму и некаквом светосавском фундаментализму, јер из тога, у ствари, избија национална фрустрираност и комплекс инфериорности. Предстоји нам окретање

будућности, отварање према свету и такмичење са светом, уграђивање традиције у нове вредности”. Кратко и језгровито!

Рационално деловање у култури поставило се као императив, а избегавање било каквог странчарења као неопходан услов аутономности те самим тим отварања могућности да се ради на реализацији заједничких циљева са свим оним субјектима слично позиционираним у култури, Цркви, државној и локалној управи, НВО сектору, бизнис сектору и др.

У том смислу, са различитим субјектима или самостално, релизовано је у протеклих 5-6 година више пројеката као што су: научни скуп “Светосавска духовност модерног српски идентитет” (са Друштвом “Свети Сава” из Београда), снимање документарно-туристичких филмова “Светибор” и “На светим водама Лима”, научни скуп “Први српски устанак и Рашка област” са издавањем зборника радова, издавање књиге академика Владимира Стојанчевића “Из историјске прошлости старе Рашке”, Ревитализација Тичјег Поља - пројекат очувања народног градитељства, низ промоција књига, изложбе и друго.

Централна активност Клуба је и даље припрема и издавање “Савиндана”. Почев од 11. броја извршено је редизајнирање ревије, а у погледу садржаја акценат је бачен на прилоге специјално припремљене за “Савиндан” тако да се неки од њих цитирају у научним чланцима или објављују у дневној штампи и периодици. Уведен је и тематски део, а два пута су публиковани специјални додаци (поводом 200 година од Првог српског устанка, и 130 година Бабинске буне). Сарадници “Савиндана” заслужују посебан осврт. Неке од њих смо поменули и они, изузев пок. Молорада Веруовића, и даље својим прилозима обогаћују ревију. Међу првима, радове о својим истраживањима почели су у “Савиндану” објављивати Драгица Премовић-Алексић, археолог из Новог Пазара и Драгиша Милосављевић, историчар уметности из Ужица. Ту су, затим, бивши и актуелни директори полимских музеја: Бранко Зејак, Славољуб Пушица, Саво Дерикоњић и Предраг Лутовац. За “Савиндан” су, због уравнотеженог и крајње сериозног приступа, изузетно значајни прилози Салиха Селимовића, професора историје из Кладнице. Посебан је и разуђен допринос Добрила Аранитовића, Пљевљака из Шапца,

од оригиналних научних радова, преко превода са руског до објављивања запретених, намерно затурених или неоправдано заборављених ранијих истраживача и њихових биографија. Драгоцени за будућа истраживања биће сви садашњи прилози наших пасионираних истраживача, нажалост пок. Ђорђа Јоксимовића из Павиног Поља и Бошка Копуновића из Ужица. Да сувопарност научних чињеница зачини чистим емоцијама стара се Зоран Шапоњић из Ужица, а здушно му помажу Славољуб Васојевић из Краљева и Петко Гујаничић из Нове Вароши. Задивне илустрације задужен је Милутин Дедић из Београда док се о фотографијама брину Раде Прелић, Зоран Павловић и Драган Боснић. На крају, али не по важности, посебну “тежину” дају “Савиндану” прилози наших еминентних научних прегаоца и великих пријатеља Милешевског клуба; да набројимо само оне најагилније: академик Петар Влаховић, првоуписан наш члан и Милешевац, проф. др Милован Митровић, члан редакције “Савиндана”, проф. др Дарко Танасковић, проф. др Драган Коковић, наш члан и Милешевац, др Славенко Терзић, др Даница Поповић и др Давор Џалто.

У протеклом периоду финансирање Клуба вршено је прикупљеним донацијама, средствима локалне самоуправе и учешћем на разним конкурсима министарстава Владе РС. Део средстава обезбеђиван је продајом листа. Проблеми финансирања решавани су са мање или више успеха. И у наредном периоду то ће бити највећи проблем. Има наговештаја за већу помоћ локалне самоуправе што би значајно утицало на ефикаснији рад Клуба и ширење делокруга рада.

Код помена локалне самоуправе, и с обзиром на њену надлежност, свакако треба поменути два њена нечињена на која је Милешевски културни клуб указивао. Везана су за преименовање улица и постављање “Белог Саве”, вајара Миодрага Живковића, у ронделу. Треба само прелестати све досадашње “Савиндане” и видети колико се Клуб кроз апеле, чланке и петиције залагао за доношење примернијих и ововремених решења. Ако смо, имајући у виду тврдокорност раније локалне политичке гарнитуре, били осуђени на чекање промена, шта сад чекамо?

Зоран Малешкић